

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

Андижон машинасозлик институти

“Автоматика ва электротехнология” факультети

“Ишлаб чиқаришни бошқариш, логистика ва маркетинг” кафедраси

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

“Автоматика ва электротехнология”
факультети декани
Н. Тўйчибоев

«__» 2013ий.

“ҲИМОЯГА ҚЎЙИЛДИ”

“Ишлаб чиқаришни бошқариш,
логистика ва маркетинг” кафедраси
мудири
А.Абдуллаев

«__» 2013ий.

**“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” йўналиши талабаси
Ашуро Азизбек Мансурбек ўғлининг**

**“ХУСУСИЙ КОРХОНАЛАРДА
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ
ҚИЛИШ”**

мавзусидаги

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий раҳбар: Профессор И.Қаюмов

Андижон – 2013 йил
АНДИЖОН МАШИНАСОЗЛИК ИНСТИТУТИ
“Автоматика ва электротехнология” факультети
“Ишлаб чиқаришни бошқариш, логистика ва маркетинг” кафедраси

“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” йўналиши 4 курс 1 гурӯҳи

“Тасдиқлайман”

Кафедра мудири
профессор А. Абдуллаев

“___” 20__ йил

Малакавий битирав иши бўйича топшириқ

Талаба Ашуроев А.

1. Битирав ишининг мавзуси “Хусусий корхоналарда бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш”

6-сонли 27 декабр 2012 йил кафедра мажлисида маъқулланган.

2. Битирав ишни топшириш муддати .06.2013 йил.

3. Битирав ишни бажаришга доир бошланғич маълумотлар Хўжаобод туман “Барчиной текстил” хусусий корхонаси молиявий ҳисботларидан олинди.

4. Ҳисоблаш-тушунтириш ёзувларнинг таркиби (ишлаб чиқиладиган масалалар рўйхати)

1. Республикализ иқтисодиётини ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда бухгалтерия ҳисобининг ўрни ва аҳамияти.

2. “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисоби, таҳлили ва аудитининг ташкил этилиши.

5. Чизма ишлар рўйхати (чизмалар номи аниқ кўрсатилади).

1. “Барчиной текстил” хусусий корхонасида 2011 йилда амалга оширилган бошқарув харажатлари тўғрисида маълумот.

2 “Барчиной текстил” хусусий корхонасида 2012 йилда амалга оширилган бошқарув харажатлари тўғрисида маълумотлар.

3. “Барчиной текстил” хусусий корхонасининг молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботи.

Битирув иши бўйича маслаҳатчи(лар)

№	Бўлим мавзуси	Маслаҳатчи ўқитувчи ф.и.ш.	Имзо, сана	
			Топшириқ берилди	Топшириқ бажарилди
1	Республикамиз иктисодиётини ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлиқда бухгалтерия хисобининг ўрни ва аҳамияти.	Маманов З.	6.01.2013.	12.03.2013.
2	“Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари хисоби, таҳлили ва аудитининг ташкил этилиши.	Мамажонов А	25.04.2013.	6.06.2013.

Топшириқ тўлиқ бажарилди _____

№	Битирув иши босқичларининг номи	Бажариш муддати (сана)	Топшириқдан ўтганлик белгиси
1	Республикамиз иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ўрни ва аҳамияти.	18.01.2013	
2	Хусусий корхоналарни ташкил этишнинг хуқуқий-меъёрий асослари	17.02.2013	
3	Хусусий корхоналарда ҳисоб сиёсати ва унинг назарий асослари.	16.03.2013	
4	“Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисобини юритилиши тартиби.	11.04.2013	
5	“Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатларини асосланганлиги таҳлили.	2.05.2013	
6	“Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисобини аудит текширувидан ўтказиш.	20.05.2013	
7	Хусусий сектор корхоналарида бошқарув харажатлари ҳисобини такомиллаштириш йўналишлари.	6.06.2013	

Битирув иши рахбари Қаюмов И.

Топшириқни бажаришга олдим. Ашурев А.

Топшириқ берилган сана 20 ____ йил _____

Мундарижа

Кириш.....3

I-боб. Республикализ иқтисодиётини ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда бухгалтерия ҳисобининг ўрни ва аҳамияти.

1.1. Республикализ иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ўрни ва аҳамияти.....	8
1.2. Хусусий корхоналарни ташкил этишининг хуқукий-меъёрий асослари.....	14
1.3. Хусусий корхоналарда ҳисоб сиёсати ва унинг назарий асослари..	24

II- боб. “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисоби, таҳлили ва аудитининг ташкил этилиши.

2.1. “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисобини юритилиши тартиби.....	37
2.2. Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатларини асосланганлиги таҳлили.....	46
2.3. “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисобини аудит текширувидан ўтказиш.....	54
2.4. Хусусий сектор корхоналарида бошқарув харажатлари ҳисобини такомиллаштириш йўналишлари.....	62
Хулоса ва таклифлар.....	68
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	73

Кириш

Мавзунинг долзарбилиги. Ўзбекистоннинг халқаро иқтисодий майдондаги нуфузи ва мавқеи сезиларли даражада ва мунтазам ошиб бормоқда. Бунда мамлакатимиз раҳбари Ислом Каримов томонидан ижтимоий-иктисодий ривожланиш стратегиясининг пухта ишлаб чиқилганлиги, иқтисодий ислоҳотлар мақсади ва вазифалари, амалга ошириш йўлларининг аниқ ва тўғри кўрсатиб берилганлиги бош мақсад йўлидаги ютуқ ва мэрраларнинг салмоқли бўлишига имкон яратди.

Президентимиз И.Каримов таъкидлаб ўтганларидек, «Ўзбекистонда қабул қилинган ўзига хос ислоҳот ва модернизация модели орқали биз ўз олдимиизга узоқ ва давомли миллий манфаатларимизни амалга ошириш вазифасини қўяр эканмиз, «шок терапияси» деб аталган усувларни бизга четдан туриб жорий этишга қаратилган уринишлардан, бозор иқтисодиёти ўзини ўзи тартибга солади, деган ўта жўн ва алдамчи тасаввурлардан воз кечдик»¹.

Президентимиз Ислом Каримовнинг 2012-йилда мамлакатимизни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишлиланган Вазирлар Макамасининг мажлисидаги маърузасида: “...Мамлакатимизда яратилган ишбилармонлик муҳити қулай инвестициявий жозибадорликнинг муҳим таркибий қисми ва омилидир.

Ўзбекистонда Жаҳон банки томонидан ишлаб чиқилган методологияга мос ва мамлакатимизда бизнесни юритиш билан боғлиқ барча жараёнларни янада либераллаштириш, соддалаштириш, арzonлаштириш ва уларнинг очиқлигини таъминлашга йўналтирилган комплекс дастур қабул қилинди.

2012-йил давомида мазкур дастур доирасида олтита муҳим қонун, жумладан, “Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулқдорлар ҳукуқларининг

---

¹ Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иктисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009, 7-б.

кафолатлари тўғрисида”ги, янги таҳирдаги “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунлар, шунингдек, рухсат бериш тартиб-таомилларини соддалаштириш, солик ва статистик ҳисоботларни қисартиришга қаратилган қонун ҳужжатлари ва норматив актлар мажмуаси қабул қилинди.

Рухсат беришга оид 80 та тартиб-таомил, литсензияланиши талаб этиладиган 15 та фаолият тури бекор қилинди, статистик, солик ва молиявий ҳисоботларнинг шакллари ва даврийлиги бир ярим-икки баробар қисқартирилди. Давлат ва назорат қилувчи идораларнинг тадбиркорлик субъектлари билан электрон шаклдаги билвосита алоқаси босқичма-босқич жорий этилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистонда бизнесни рўйхатга олиш жараёни “бир дарча” тамойили асосида атиги икки кун ичидаги амалга оширилади ва бу энг яхши халқаро амалиёт талабларига тўла мосдир.

Мамлакатимизда тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқларининг устуворлиги тамойили жорий этилган бўлиб, бунда тадбиркорлик фаолиятини юритиш билан боғлиқ қонунчиликдаги бартараф этиб бўлмайдиган қарама-қаршилик ва ноаниқликлар тадбиркорлик субъекти фойдасига талқин қилиниши белгилаб қўйилган.

Юртимизда ишбилармонлик муҳитини такомиллаштириш борасидаги чора-тадбирлар ўзининг ilk натижаларини кўрсатаётганини таъкидлаш жоиз. Жаҳон банки ҳисоб-китобларига кўра, 2012-йилда Ўзбекистон бизнесни юритиш бўйича рейтингда 14 ўрин юқорига кўтарилди.

Айни пайтда мазкур йўналишда яна кўп ишларни амалга ошириш лозимлигини таъкидлаш керак. Мамлакатимиздаги ишқилармонлик муҳити жаҳон тажрибасида қабул қилинган бизнесни юритиш мезонларига қай даражада мос келишини доимо кузатиб боришимиз ва тегишли қарорлар қабул қилишимиз зарур. Вазирлар Маҳкамаси бу ишга раҳбарлик қилиши, Хусусийлаштириш, монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш

давлат қўмитаси бу масала билан тизимли асосда шуғуланиши мақсадга мувофиқ бўлур эди.”² дея такидлаб ўтган эдилар.

Мана шу ҳолат Ўзбекистон иқтисодиётидаги инвестицион жараённи назарий жиҳатдан тадқиқ қилиш ҳамда хусусий корхоналар фаолиятида бухгалтерия ҳисоби, таҳлил ва аудитни бозор муносабатлари талаблари ва мезонлари даражасида ташкил қилишни ва такомиллаштиришни услубий жиҳатдан асослаб беришни, ҳозирги давр шарт-шароитларига мос келадиган қоидаларини ишлаб чиқиш заруратини талаб этмоқда.

Битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифалари. . Битирув малакавий ишининг асосий мақсади хусусий корхоналарда бухгалтерия ҳисобини ташкил этишни такомиллаштириш ҳисобланади. Ушбу мақсадга эришиш учун илмий ишда қўйидаги вазифаларни бажариш белгилаб олинган:

- Республикализ иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ўрни ва аҳамияти билан танишиб чиқиш;
- Хусусий корхоналарни ташкил этишнинг хуқукий-меъёрий асосларини ўрганиб чиқиш;
- “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисобини юритилиши тартибини қўриб чиқиш;
- “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатларини асосланганлиги таҳлилини амалга ошириш;
- “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисобини аудит текширувидан ўтказиш;
- Хусусий сектор корхоналарида бошқарув харажатлари ҳисобини такомиллаштириш йўналишлари.

Битирув малакавий ишининг предмети ва объекти. Мазкур малакавий битирув ишининг тадқиқот предмети хусусий корхоналарда

---

² Ўзбекистон республикаси президенти ислом каримовнинг 2012-йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш йакунлари амда 2013-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг енг муим устувор йўналисларига баисланган вазирлар макамасининг маъжлисидаги маърузаси

бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш такомиллаштириш бўйича тегишли хулоса ва таклифлар беришдан иборат. Ишнинг обьекти сифатида Хўжаобод туманидаги “Барчиной текстил” хусусий корхонаси танлаб олинди.

Битирув малакавий ишининг назарий ва услубий асослари. Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг Қарорлари, бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш билан боғлик меъёрий хужжатлар, мамлакатимиз ва хорижий иқтисодчи олимларнинг бухгалтерия ҳисоби ва аудитини ташкил этиш ва юритиш бўйича илмий ишлари, услубий, меъёрий манбалар ҳамда интернет маълумотлари ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг таркибий тузилиши. Тадқиқот кириш, икки боб, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

Битирув малакавий ишининг кириш қисмида илмий тадқиқот ишининг долзарблиги, ушбу мавзунинг ўрганилганлик даражаси, тадқиқотнинг вазифалари, назарий-услубий асослари ўз ифодасини топган.

Биринчи бобда Республикамиз иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ўрни ва аҳамияти, хусусий корхоналарни ташкил этишнинг хуқуқий-меъёрий асослари ва хусусий корхоналарда ҳисоб сиёсати ва унинг назарий асослари каби масалалар кўриб чиқилган.

Иккинчи бобда эса “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисобини юритилиши тартиби, “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатларини асосланганлиги таҳлили, “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисобини аудит текширувидан ўтказиш ҳамда хусусий сектор корхоналарида бошқарув харажатлари ҳисобини такомиллаштириш йўналишлари каби саволлар ўрганиб чиқилган.

Бити्रув малакавий ишнинг хulosса қисми ўрганилган мавзу бўйича олингандан билим ва кўниҳмалардан келиб чиққан ҳолда тегишли хulosса ва таклифларни баён этиш билан якунланади.

1-боб. Республикализ иқтисодиётини ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда бухгалтерия ҳисобининг ўрни ва аҳамияти.

1.1 Республикализ иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ўрни ва аҳамияти.

Хозирги кунда жаҳон миқёсида давом этиб келаётган молиявий-иқтисодий инқироз дунёдаги барча мамлакатлар иқтисодиётига ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Хозирги даврда дунё мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ўзининг маъно-мазмуни жиҳатидан олдинги босқичлардан кескин фарқ қилади. Бунда энг асосий ва муҳим жиҳат – миллий иқтисодиётларнинг тобора интеграциялашуви ва глобаллашувининг кучайиб боришидир. Айни пайтда бу жараёнлар халқаро майдондаги рақобатнинг ҳам кескинлашувига, ҳар бир мамлакатнинг халқаро меҳнат тақсимотидаги ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун курашининг кучайишига ҳам таъсир кўрсатади

Инсоният тараққиётининг ҳозирги босқичи глобаллашув жараёнларининг жадал ривожланиши орқали тавсифланади. Глобаллашувни иқтисодий жиҳатдан қарайдиган бўлсак, у жаҳон хўжалигининг бутун маконини қамраб оловчи иқтисодий муносабатлар тизимининг ташкил топиши ва ривожланишини англаатади.

Бироқ, ўз ўрнида таъкидлаш лозимки, жаҳон иқтисодиётига интеграциялашув ва глобаллашувининг ижобий томонлари билан бир қаторда маълум зиддиятли жиҳатлари ҳам мавжуд. Жумладан, турли мамлакатлардаги иқтисодий ривожланишнинг бир текисда бормаслиги, дунё мамлакатлари ўртасида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жиҳатидан тафовутнинг, экологик таҳдидларнинг кучайиб бориши, турли мамлакатларда аҳоли сони ўзгаришининг кескин фарқланиши каби ҳолатлар жаҳон хўжалигининг яхлит тизим сифатида барқарор ривожланишига тўсқинлик қилади. Шунингдек, мазкур жараёнларининг яна бир хусусиятли жиҳати – жаҳоннинг бир мамлакатида рўй беряётган ижтимоий-иқтисодий

ларзаларнинг муқаррар равища бошқа мамлакатларга ҳам ўз таъсирини ўтказиши ҳисобланади. Жаҳон ҳамжамияти бугунги кунда бошидан кечираётган молиявий инқироз ҳам айнан шу маънода глобаллашув жараёнларининг салбий оқибати сифатида намоён бўлади.

Шунга кўра, Президентимиз ўз асарларини бугунги куннинг энг долзарб муаммоси – бу 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий инқирози, унинг таъсири ва салбий оқибатлари, юзага келаётган вазиятдан чиқиш йўлларини излашдан иборат эканлигидан бошлаб, жаҳон молиявий инқирозининг мазмун-моҳияти, келиб чиқиш сабабларига батафсил тўхталиб ўтдилар.

«Бу инқироз Америка Кўшма Штатларида ипотекали кредитлаш тизимида рўй берган танглик ҳолатидан бошланди. Сўнгра бу жараённинг миқёси кенгайиб, йирик банклар ва молиявий тузилмаларнинг ликвидлик, яъни тўлов қобилияти заифлашиб, молиявий инқирозга айланиб кетди. Дунёнинг етакчи фонд бозорларида энг йирик компаниялар индекслари ва акцияларининг бозор қиймати ҳалокатли даражада тушиб кетишига олиб келди. Буларнинг барчаси, ўз навбатида, кўплаб мамлакатларда ишлаб чиқариш ва иқтисодий ўсиш суръатларининг кескин пасайиб кетиши билан боғлиқ ишсизлик ва бошқа салбий оқибатларни келтириб чиқарди».

Шунга кўра, биз мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг жорий ва истиқболдаги чора-тадбирларини белгилашда жаҳон молиявий инқирози оқибатларининг таъсирини ҳар томонлама ҳисобга олишимиз, иқтисодий ривожланиш дастурларини ушбу жараёнлар таъсири нуқтаи-назаридан шакллантиришимиз ва уларни изчил амалга оширишимиз тақозо этилади. Бу борадаги чора-тадбирлар Президентимиз И.Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарларида кенг ва батафсил баён қилиб берилган. Асарда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг мазмун-моҳияти, намоён бўлиш шакллари, келиб чиқиш сабаблари, унинг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири, мазкур инқироз оқибатларини олдини олиш ва юмшатишга асос бўлган омиллар баён қилиб берилган. Шунингдек,

мамлакатимиз меҳнаткашлари учун ғоят мураккаб ва оғир бўлишига қарамай 2008 йилда эришилган ижобий натижа ва ютуқлар баҳоланиб, республикамиздаги иқтисодий салоҳиятдан янада кенгроқ фойдаланиш имкониятлари кўрсатиб берилган. Асарда Ўзбекистон учун инқирозни бартараф этиш ва жаҳон бозорида янги марраларга чиқишнинг ишончли йўли сифатида 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг қуидаги энг муҳим устувор йўналишлари белгилаб берилган:

- 1) мамлакатимизда қабул қилинган 2009-2012 йилларда жаҳон иқтисодий инқирози оқибатларининг олдини олиш ва бартараф қилиш бўйича инқирозга қарши дастурни амалга ошириш, шу асосда иқтисодий ўсишнинг узоқ муддатли барқарор суръатларини ва иқтисодиётнинг мувозанатли ривожланишини таъминлаш;
- 2) таркибий ўзгартиришларни давом эттириш ва иқтисодиётни диверсификациялаш, буни биринчи навбатда, халқаро сифат стандартларига жавоб берадиган, ички ва ташқи бозорларда талаб юқори бўлган рақобатбардошли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга йўналтирилган иқтисодиётнинг энг муҳим тармоқларини модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш йўли билан амалга ошириш;
- 3) қишлоқ турмуши сифатини ва қиёфасини тубдан яхшилашга, қишлоқ жойларда ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини жадал ривожлантиришга, мулкдорнинг, тадбиркорлик ва кичик бизнеснинг мақоми, ўрни ва аҳамиятини тубдан қайта кўриб чиқишга, фермер хўжалигини ривожлантиришни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга йўналтирилган узоқ муддатли, ўзаро чуқур боғланган чора-тадбирлар кенг комплексини амалга ошириш;
- 4) аҳоли бандлигини таъминлаш, унинг турмуш сифатини оширишнинг энг муҳим омили сифатида хизматлар кўрсатиш соҳаси ва кичик бизнесни жадал ривожлантириш;

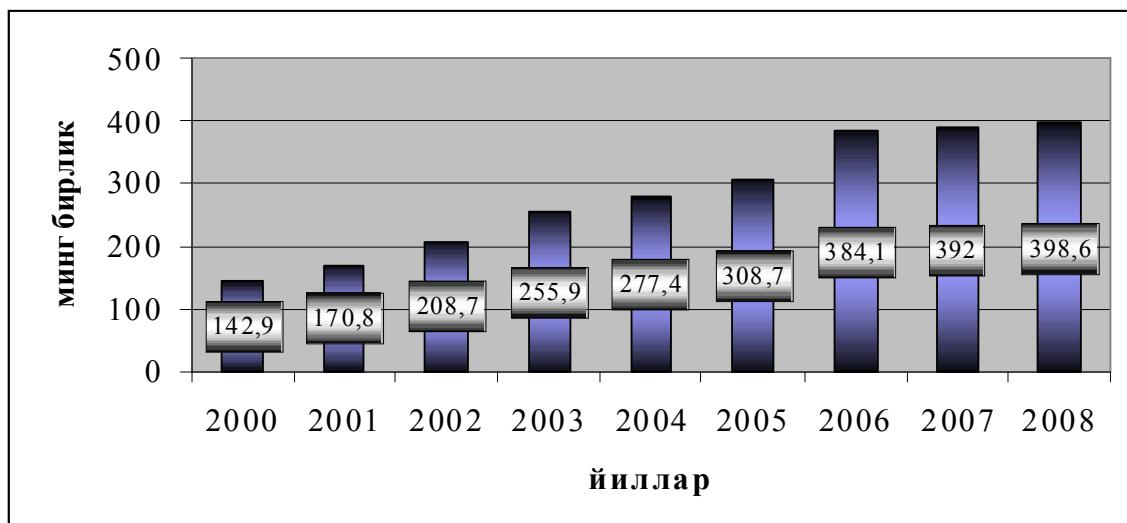
5) мамлакатни модернизация қилиш ва аҳоли бандлигини оширишнинг энг муҳим омили сифатида ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш;

Асарда 2008 йилда мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг ҳам барқарор ривожланганлигига алоҳида эътибор қаратилган.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг солиқ юкини янада камайтириш, микрофирма ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўловининг 10 фоиздан 8 фоизга, 2009 йилдан бошлаб эса 7 фоизга туширилиши, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкаларининг камайтирилиши ва айни пайтда уни ҳисоблаш тартибларининг такомиллаштирилиши тадбиркорлик, кичик ва хусусий бизнесни изчил ривожлантириш учун кучли рағбатлантирувчи омиллар яратди.

1-жадвал

Фаолият юритаётган кичик бизнес субъектлари сони, минг бирлик

Натижада 2008 йили фаолият юритаётган кичик бизнес субъектлари сони қарийб 400 мингтани ташкил этди, бу мазкур кўрсаткичнинг сўнгги олти йил мобайнида 1,9 баробар кўпайганлигини билдиради .

Фаолият кўрсаётган кичик бизнес субъектларининг салмоғи 1,7% га, шу жумладан саноатда – 1,3% га, қурилишда – 3,4% га, транспортда – 22,2% га ва бошқа ишлаб чиқариш соҳаларида – 9% га ошди. Фаолият кўрсатмаётган

тадбиркорлик субъектлари улуши 8,6% ни ташкил этди. Ўз ўрнида айтиш керакки, бу айрим ривожланган мамлакатлар кўрсаткичидан анча паст.

Кичик бизнес субъектлари томонидан ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотлари ҳажми ўтган йили салкам 22 фоизга кўпайди. Бу саноат тармоғидаги ўртача ўсиш кўрсаткичидан анча кўпдир. Шунинг натижасида кичик бизнеснинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2007 йилдаги 45,5 фоиздан 2008 йилда 48,2 фоизга кўтарилиди . Бугунги кунда мамлакатимизда иш билан банд бўлган жами аҳолининг 76 фоиздан кўпроғи айнан шу соҳада меҳнат қилаётгани айниқса эътиборлидир.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти ривожлантиришга оид дастурларни амалга ошириш натижасида ўтган йилда 37 мингдан ортиқ янги кичик бизнес субъектлари, 119,6 мингта якка тартибдаги тадбиркорлик субъектлари ташкил этилди.

Сўнгги тўрт йил мобайнида йилига ўртача 50 фоиз ўсишни таъминлаётган ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида хизмат кўрсатиш жадал ривожланаётганини алоҳида таъкидлаш лозим. Натижада хизмат кўрсатиш соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2007 йилдаги 42,5 фоиздан 2008 йилда 45,3 фоизга ўсди.

Шу билан бирга, Президентимиз айни пайтда қишлоқ аҳолисига кўрсатилаётган хизматлар ҳажми йилдан-йилга ўсиб бораётганига қарамай, хали-бери паст даражада – бор-йўғи 26,8 фоиз бўлиб қолаётганига алоҳида эътибор қаратиш лозимлигини, аҳолига хизмат кўрсатиш сифати ҳам талаб даражасида эмаслигини таъкидлаганлар.

Мамлакатимизда ишчи кучи бандлиги ва аҳоли даромадларини оширишда касаначилик ҳамда шахсий ёрдамчи ва дехқон хўжаликларида қорамол боқиш соҳаларининг аҳамияти йилдан-йилга кучайиб бормоқда. Жумладан, бу борада қуйидаги натижалар қўлга киритилди:

- 2008 йилда касаначилар томонидан 34 миллиард сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди ва хизматлар кўрсатилди;

- касаначилик орқали корхоналар ўзларига берилган имтиёзлар хисобидан 1 млрд. сўмдан ортиқ маблағни тежашга эришди;
- чорвачиликни ривожлантириш дастурининг ижроси доирасида 2008 иили кимошди савдоларида 20300 бош қорамол сотилди, 2009 йилда яна 24600 бош қорамол сотилиши кўзда тутилмоқда;
- агар 2007 йилда қорамол сотиб олиш учун 42,5 млрд. сўмлик имтиёзли кредитлар ажратилган бўлса, 2008 йилда бу рақам 48,2 млрд. сўмни ташкил этди.
- 2006 йилдан ҳозирга қадар кам таъминланган оиласалар учун 103 мингдан зиёд қорамол берилди;
- 2009 йилнинг 1 январигача шахсий ёрдамчи ва дехқон хўжаликларида қорамол боқувчи сифатида рўйхатга олинган фуқароларнинг умумий сони 1,1 млн. кишидан кўпроқни ташкил этди;
- қорамол боқувчи сифатида рўйхатга олинган фуқаролардан 54 минг кишига янги меҳнат дафтарчаси берилди, 111 минг фуқаронинг эса мавжуд меҳнат дафтарчасига иш стажи тегишли тартибда қайд этилди.

Умуман олганда мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш ва сервис, касаначилик соҳаларини барқарор ривожлантириш борасида аҳамиятли ишлар амалга оширилиб, улар пировардида аҳоли турмуш даражасининг юксалишига сезиларли таъсир кўрсатди.

1.2. Хусусий корхоналарни ташкил этишнинг хуқуқий-меъёрий асослари.

Ривожланишнинг ўзига хос ва ўзига мос йўлини танлаган халқимиз - ўзининг миллий менталитети, қадриятлари ва аньаналарини ҳисобга олган ҳолда, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётiga ўтиш, хуқуқий-демократик давлат ва фуқаролик жамиятини қуриш йўлини белгилаб олди. Бунда асосий устивор вазифа бозор ислоҳатларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштиришдан иборат бўлди.

Бу вазифаларни амалга ошириш учун даставвал, мамлакатимизда хусусий бизнес ва тадбиркорликка кенг йул очиш, меҳнат бозорининг амал қилишини такомиллаштириш, янги иш жойларини барпо этиш ва аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш бўйича фаол сиёsat юритиш даркор.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик билан шуғулланиш аҳоли бандлиги ва ЯИМ ўсишининг муҳим манбаидир. Бугунги кунда ривожланган мамлакатлар аҳолисининг иш билан банд қисмининг 50-фоиздан ортиги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида банддир. Президентимиз ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожига ургу бериб, «...кичик бизнес ва тадбиркорлик яхши йўлга қўйилса, айниқса қишлоқ хўжалигидан бўшаган ишчи кучларини иш билан таъминлаш, махаллий хом-ашё, дехқончилик ва қурилиш ресурсларини қайта ишлашни такомиллаштириш, ички истеъмол бозорини, халқ истеъмоли моллари ҳамда хизматлар билан таъминлаш каби долзарб муаммоларни бартараф этиш мумкин. Шундай қилайликки, иқтисодиётимиз тизимида, аҳоли бандлигини таъминлашда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик етакчи кучга айлансин» -деб бежиз таъкидламаганлар.

Бугунги кунда давлатимиз томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг хуқуқий, ижтимоий, иқтисодий асослари яратилган ва такомиллаштирилиб борилмокда. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, турли хил мулк шаклларининг тенглиги конститутцион тартибда белгиланиши ва шу асосда «Тадбиркорлик тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиниши якка

тартибдаги тадбиркорлик фаолияти, микрофирмалар, кичик ва хусусий корхоналар ташкил этиш ҳамда уларни ривожлантиришнинг хуқуқий базаси сифатида ишбилармонлар учун кенг йўл очиб берди. «Мулк тўғрисида»ги, «Давлат корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги, «Корхоналар тўғрисида»ги, «Тадбиркорлик фаолиятининг эркинлиги кафолатлари тўғрисида»ги қонунлар ва бошқа хуқуқий хужжатларнинг кучга киритилиши кичик бизнес ҳамда хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши учун зарур шароит яратилганлигидан далолат беради.

Амалга оширилган тадбирлар натижасида ҳозирда республикамиз ялпиички маҳсулотининг 35.6-фоизи кичик бизнес корхоналарида яратилмоқда.

Бугунги кунда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш натижасида иқтисодиётда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳисобига -саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг 16.6-фоизи, -ялпи қишлоқ хужалиги маҳсулотларининг 76.8-фоизи, -чакана товар айланмасининг 45.5-фоизи, -аҳолига пуллик хизматлар кўрсатишнинг 45.7-фоизи тўғри келмоқда.

2004-йилнинг 1-январь ҳолатига рўйхатга олинган корхоналарнинг улушида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари 87.0-фоизни ташкил этади. Тадбиркорлик билан банд бўлганлар сони 6,6-млн кишидан ортиб кетди.

2005-йилнинг 1-октябрь ҳолатига республикамизда 261-минг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари рўйхатдан ўтган бўлиб, улар самарали фаолият кўрсатмокдалар. Ташки савдо айланмасининг 19.0-фоизи, экспортнинг 7.3-фоизи, импортнинг 33.7-фоизи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушига тўғри келмоқда. Қишлоқ хужалигида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик – фермерлик ва дехқон хўжалиги шаклида ривожланиб бормоқда.

2006- йилда хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнес субъектларининг ЯИМдаги улуши 40 фоизни;

2007- йилда хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнес субъектларининг ЯИМдаги улуши 45 фоизни;

2008- йилда хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнес субъектларининг ЯИМдаги улуши 48.2 фоизни ташкил этди. 2012 йилда бу кўрсаткич янада ортиб борди.

Кўриниб турибдики, мавзуни ўрганиш, эришилган ижобий натижаларни аниқлаб, хаётга жорий этиш катта аҳамиятга эга экан.

Тадбиркор ишбилармоннинг ташкилий тузилмаси сифатида корхонани вужудга келтиради. Корхона юридик шахс мақомига эга бўлгач, мустақил хўжалик субъект бўлиб, ўз низомига мувофиқ муайян ижтимоий иқтисодий самарадор ва фойда олиш мақсадида асосий айланма маблағларидан фойдаланиб фаолият юритади.

Ҳар қандай фаолият турлари каби кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти ҳам ўзи таяниб турадиган иқтисодий ва хуқуқий базаси бўлишини талаб этади. Ўзбекистон Республикасида ҳам жаҳоннинг иқтисодий ривожланган мамлакатлар тажрибаларини ҳисобга олинган ҳолда бу соҳанинг жаҳон стандартларига мос, бой қонунчилик базаси яратилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонига мувофик 2004-йилнинг 1-январидан бошлаб кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари тоифасига қўйидагилар киради:

- якка тартибда фаолият юритувчи тадбиркорлар;
- микрофирмалар, ишлаб чиқариш тадбиркорлари –ўртacha йиллик банд бўлган ишловчилар сони –20-кишидан кам бўлмаган;
- хизматлар ва бошқа ноишлаб чиқариш соҳаларида –10-кишидан кам бўлмаган;
- улгуржи, чакана савдо ва умумий овкатланишда –5-кишидан кам бўлмаган;
- кичик корхоналар, тармокларда банд бўлган ўртacha йиллик ишловчилар сони:

- а) енгил, озиқ-овқат, метални қайта ишлаш, мебель ва курилиш материаллари тармоқларида –100-кишидан кам бўлмаган;
- б) машинасозлик, металлургия, ёкилғи-энергетика ва химия саноати, қишлоқ хужалиги ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш, курилиш ва бошқа саноат ишлаб чиқариш соҳаларида –50-кишидан кам бўлмаган;
- в) фан, транспорт, алоқа, хизматлар соҳаси (суғурта компанияларидан ташқари), савдо ва умумий овқатланиш корхоналари ва бошқа ноишлаб чиқариш соҳаларида –25-кишидан кам бўлмаган корхоналар киради.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг бутун иқтисодиёт ва жамият аъзолари турмушидаги муҳим алоқаларини ҳисобга олинган ҳолда бу соҳага хатто асосий қонунимиз ҳисобланган конститутциямизда ҳам катта ўрин берилиб, диққат қаратилган.

Қомусимизнинг 53-моддасида кўрсатилганидек, бозор муносабатларини ривожлантиришга каратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг хукуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларининг teng хукуқлилигини ва хукукий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлади.

Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат химоясидадир. Мулқдор факат қонунда назарда тутилган холларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин. Бу модда эса тадбиркорлик фаолиятини турли шаклларини ривожлантиришда жуда муҳим аҳамият касб этади.

54-моддада эса, мулқдор мулкига ўз хохишича эгалик килади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади. Мулқдан фойдаланиш экологик мухитга зарар етказмаслиги, фукаролар, юридик шахслар ва давлатнинг хукуқларини ҳамда қонун билан кўрикландиган манфаатларини бўзмаслиги шарт деб кўрсатиб қуйилган.

Қомусимизда яна шахснинг ва унинг мол-мулкининг дахлсизлигини кафолатланиши тадбиркорликни ривожлантиришдаги энг муҳим омиллардан бир бўлиб ҳисобланади.

Асосий қонунимиз талабларидан келиб чиқсан холда тадбиркорликни ривожланишига кўмаклашувчи жуда кўплаб қонунлар қабул килиниб, хаётга тадбик этилган ва бугунда ҳам мавжуд ўзгаришларини ҳисобга олган холда бу қонунлар ўзгартирилиб, янгиланиб борилмоқда.

Тадбиркорлик учун муҳим аҳамиятга эга қонунлардан «Тадбиркорлик тўғрисида»ги, қонуннинг қабул килиниши якка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти, микро фирмалар, кичик ва хусусий корхоналар ташкил этиш ҳамда уларни ривожлантиришнинг хуқуқий базаси сифатида ишбилармонлар учун кенг йул очиб берди. «Мулк тўғрисида»ги, «Давлат корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги, «Корхоналар тўғрисида»ги, «Тадбиркорлик фаолиятининг эркинлиги кафолатлари тўғрисида»ги қонунлар ва бошқа хуқуқий хужжатларнинг кучга киритилиши кичик бизнес ҳамда хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши учун зарур шароит яратилганлигидан далолат беради.

Бу қонунларда Ўзбекистондаги корхоналарнинг хуқуқий-тузилиш шакллари, уларнинг ташкил этилиши ва тутатилиши, бурчлари ва мажбуриятлари таърифлаб берилган.

Бу қонунлар билан бир қаторда тадбиркорлик корхоналарини моддий-техника базасини мустахкамлашга қаратилган бир қатор бошқа қонунлар ҳам қабул қилинган.

Бозор иқтисодиёти шароитида фаолиятнинг тамойиллари хилма-хил бўлиб, улар қуйидагилардан иборат :

1 Корхона- амалдаги қонунчиликка зид бўлмаган ҳар қандаай фаолият билан шуғулланишга ҳақли. Ўз ихтиёри билан қонунга зид бўлмаган ҳар қандай қарорни мустақил қабул киласди, фаолиятни мустақил режалаштиради, соғ фойдасини ишлатиш йўналишларини мустақил белгилайди.

2 Мулк эгаси ёки меҳнат жамоасининг қарорини мувофиқ корхоналар турли мулк шакллари: хусусий, хиссадорлик, жамоа, давлат, қўшма корхона мулк асосида юзага келтирилиши мумкин. Уларнинг барчасининг teng иқтисодий ҳуқуқий шарт-шароитларидан фойдлнилади.

3 Корхоналар ўз мустақиллиги ва юридик шахслик ҳуқуқларини сақлаган ҳолда ихтиёрий равишда хўжалик ассоциацияларига, концернларга ва бошқа ўюшмаларга муайян мақсадга мувофиқ бирлашиши мумкин.

4 Корхоналар мулкининг манбаига таъсисчиларнинг пул ва бошқа бадаллари; маҳсулот сотиши, иш бажариш, хизмат кўрсатиши ва хўжалик фаолиятининг бошқа соҳаларидан олинган фойда, қимматли қофозлардан, банк кредитларидан олинган фойда; бюджетдан берилган дотациялар, хайрия жамғармаларидан ажратилган маблағлар ва бошқалар киради.

5 Корхонани бошқариш унинг низомига ва амалдаги қонунчиликка мувофиқ амалга оширилади.

6 Корхоналарни қайта ташкил этиш, бирлаштириш, янгилаш, фаолиятни тўхтатиб корхоналарнинг ёпиш уларнинг таъсисчилари томонидан шундай ваколат берилган, корхона низомида қайд этилган маҳсус орган ёки суд қарори асосида амалга оширилади.

Бозор муносабатларининг бошланғич бўгини сифатида корхоналарнинг ўзига хос хусусиятлари бор, улардан айримларига тўхталиб ўтамиз:

I- хусусият. Корхоналар мустақил бўлиб, ушбу мустақиллик:

- а) ишлаб чиқариш ва маҳсулот сотишнинг рақобат қобил хажмини аниқлаш ҳамда товар ассортиментининг таркибини бозордаги талабга ва таклифга қараб мустақил белгилашда;
- б) шартномалар тузиш товар ва хом-ашё етказиб берувчиларни, харидорларни, воситачиларни мустақил танлашда;
- в) амалдаги қонунчилик доирасида баҳоларни мустақил белгилашда;
- г)соликлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўлангач, қолган фойдани мустақил тақсимлаш, даромадларни ва харажатларни мустақил режалаштиришда;
- д)ишли- хизматчиларни мустақил танлаш ва жой-жойига қўйишида;

е)узоқ муддатли маблағлар манбаниң қидириш ва маблағларни сарфлаш йўналишларни топиш каби соҳаларда ўз ифодасини топади.

2-хусусият. Мулк ва ишлаб чиқариш воситаларига хукмронлик, эгалик хусусияти. Бу уч нарсада намоён бўлади.

- 1 биринчидан, ишлаб чиқариш воситалари, ишлаб чиқарган маҳсулоти, даромадига мулкдор бўлиб улардан ўз ҳохишича фойдаланади.
- 2 иккинчидан, тўла хўжалик ҳисоби асосида юридик шахс ҳуқуқлари ва бурчлари миқёсида фаолият юритади.
- 3 учунчидан, давлат корхоналари мулк эмас, мулкий воситалар, ресурсларни оператив бошқариб бориш орқали хўжалик фаолиятини амалга оширади.

Улар хусусий корхоналардан фарқли мулкни сотиш, қарз ўрнига тўлаш, бошқа мулк билан қўшиш каби мулкий аҳамиятга лойиқ ишларни ташкилотлар руҳсатсиз амалга ошира олмайди.

3-хусусият. Корхоналар фаолиятининг давлат томонидан у ёки бу йўналиш сари йўналтирилиши. Уларнинг асосий қуролларига:

- соликлар ва уларнинг табақаланиши;
- табий ресурслардан фойдаланиш учун тўланадиган ҳақ;
- харажатлар (масалан, аммортизация) ва табиий камайиш меъёрлари;
- валюта курси;
- божхона тўловлари;
- экологик меъёрлар ва атроф мухитга ташланган чиқит учун тўланадиган ҳақ;
- ижтимоий ҳақ;
- монополияга қарши кураш тартиби;
- давлат стандартлари ва техник шартлар каби воситалар киради.

Корхоналарни турли белгилаарига кўра таснифлаш мумкин, яъни:

1 *Мулк шаклига кўра:*

- давлат корхоналари;

- жамоа корхоналари;
- аралаш корхоналари;
- хусусий корхоналари бўлиши мумкин.

Корхоналарнинг мулк шаклига кўра бундай хилма-хиллиги билан ривожланишининг асосий шартларидан бири бўлиб, рақобатнинг шаклланиши учун бош омилдир.

2 Хўжалик юритиши шаклларига кўра корхоналар шахсий ҳамкорликда фаолият олиб борувчи (1 киши ёки оила), масалан, масъулиятни чекланган очик акционерлик жамияти ва бошқа шаклдаги корхоналарга бўлинади.

3 Фаолият мақсадларига кўра фойда олишни мақсад қилиб кўйган ишлаб чиқариш, тижорат ва бошқа корхоналар ҳамда фойда олиш эмас, балки ижтимоий самарани-хомийлик, хайриялик, беғараз ёрдамни мақсад қилиб кўйган корхоналарга бўлинади.

4 Бошқарии шартига кўра :

- кичик корхоналарни;
- ўрта корхоналарни;
- йирик корхоналарни, бирлашмаларни фарқлаш мумкин.

5 Фаолият миқёсига кўра:

-халқаро, яъни бошқа давлатларда филиалларга эга бўлган;
-мамлакат миқёсида фаолият юритувчи;
-локал, яъни бир аҳоли пунктида фаолият юритувчи корхоналарни ажратиш мумкин.

6. Тармоқ таркибига кўра:

- тармоқлараро,
- тармоқ ичida фаолият юритувчи корхоналарни фарқлаш мумкин.

7. Бозорда тутгига ўрнига кўра:

-маълум бозордаги товарларнинг 70% ва ундан ортиғини чиқарувчи монопол корхоналарга;

-маълум бозордаги товарларнинг 25-70%ни чиқарувчи, хал қилувчи ўрнига эга корхоналарга;

- маълум бозордаги товарларнинг 25% гача қисмини чиқарувчи корхоналарга, бўлиш мумкин.

Бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркорни ва унинг фирмасини баҳолаш учун қуидаги кўрсаткичларга эътибор бериш лозим:

- 1 Рақобатқобиллик, яъни харидорнинг ушбу фирма маҳсулоти сифатини, баҳосини, сервис хизматларини ҳисобга олган ҳолда билдирадиган фикри. Рақобатқобилликни иккита кўрсатгич орқали ифодалаш мумкин:
  - а) Муайян товарни сотишга фирманинг бозордаги ҳиссаси ва унинг ўсиши.
  - б) Корхонанинг рентабеллиги, яъни корхона фойда даражасининг тармоқ бўйича ўртacha фойда даражасидан фарқи.
- 2 Фирмани ишлаб чиқаришнинг ва тайёр маҳсулотнинг техникавий даражаси. Бу даража фирма фаолият юритаётган бозорда иш олиб борган бошқа фирмаларнинг моддий-техника негизи ва маҳсулотнинг такомиллашгани сотиштириш орқали аниқланади

Ишлаб чиқаришнинг илмий-техникавий даражаси келажакда рақобатқобилликни ошириш учун асос бўлиб хизмат қиласи, чунки рақобатқобиллик ҳозирги қунни ифодаловчи кўрсаткич бўлса, илмий-техникавий даражаси истиқболда ривожланиш шароитини яратувчи омил ҳисобланади. Шундай экан, ишлаб чиқаришнинг илмий-техникавий даражасини қандай кўрсаткичлар ифода этади. Бу кўрсаткичлар:

- 1 Юқори навли маҳсулотларнинг умумий маҳсулотлар ичиаги ҳиссаси.
- 2 Маҳсулотларнинг техник иқтисодий кўрсаткичлаари. Уларнинг асосийларига:
  - маҳсулотнинг кўзланган талабини қондира олиши, истеъмол қиймати;
  - техникада ишлаб чиқариш мумкинлиги ва унинг унумдорлиги;
  - дастлабки таъмирга қадар кафолатланган хизмат муддати;
  - чидамлилиги бетўхтов ишлай олиш эҳтимоли ва бошқалар киради.
- 3 Сертификатлаштирилган меҳнат қуролларининг ҳиссаси.

- 4 Мехнат қуролларининг ўртача ёши, ўртача емирилиш, эскириш даржаси.
- 5 Сертификатлаштирилган хом-ашё ва материалларни хиссаси.
- 6 Ишлаб чиқаришнинг технологик даражаси.
- 7 Мехнатнинг қуролланиш даражаси, яъни ўртача битта ишчига тўғри келадиган асосий фондлар актив қисмининг суммаси.
- 8 Мехнатнинг энергия билан қуролланиш даражасидан иборатдир.

Корхоналарнинг бозордаги мавқенини қуидаги кўрсаткичлар орқали баҳолаш мумкин:

- а) Корхона фойдасининг унинг сармоясига нисбатан даражаси, яъни фойда нормаси.
- б) Корхона активларининг даромадлилигини, яъни фирма ялпи даромадининг ўртача бир сўмлик активларга қанчадан тўғри келиши;
- в) Корхона фойдасининг ялпи даромаддаги хиссаси, салмоғи
- г) Корхона томонидан фойдаланаётган активларнинг жаъми активлардаги хиссаси;.
- д) Корхона активлардаги унинг хусусий активларининг хиссаси.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида қуидаги кўрсаткичлар мажмуидан фойдаланиш мумкин:

- корхона фаолият юритаётган бозорда унинг товарларига бўлган талабларнинг қондирилиш даражаси, маҳсулот етказиб бериш шартномаларининг корхона томонидан бажарилиши;
- корхонада ишлаб чиқаришнинг ташкил этилиши, унинг ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифати ва самарадорлиги, унинг бошқа бозорларда рақобатқобиллиги ҳисобланади;
- корхона рентабеллиги (якуний кўрсаткич);
- корхона жамоасининг ижтимоий аҳолини битта ишчига тўғри келадиган даромад суммаси ва бошқа кўрсаткичлар орқали ҳисоблаш мумкин.

1.3. Хусусий корхоналарда ҳисоб сиёсати ва унинг назарий асослари.

Хусусий корхоналарда ҳам ҳисоб сиёсати бошқа корхоналар каби белгиланган тартиб-қоидалар ва стандартлар асосида ташкил этилади.

Бухгалтерия ҳисоби қонунлар, давлат идоралари томонидан тасдиқланган стандартлар, низомлар, йўриқномалар асосида юритилади. Лекин қўпгина қонун хужжатлари корхонада бухгалтерия ҳисобини юритишда, актив ва пассивларни баҳолаш усулларини, у ёки бу харажатларни ҳисоб-китоб қилиш усулларини белгилашда танлаш имконини беради. Чунончи, "Товар-моддий захиралар (ТМЗ)" деб номланган 4-сон БХМСда ТМЗ қийматини икки усулдан бири — ФИФО ёки ўрта ҳисобланган қиймат формуласи (AVECO) билан аниқлаш таклиф қилинган, "Асосий воситалар" деб номланган 5-сон стандартда амортизацияни ҳисоблаб ёзишнинг тўрт усули кўрсатилган: тенг меъёрлар усули, ишлаб чиқариш усули, камайиб бораётган қолдик усули, йиллар суммаси усули. Ўз хусусиятларидан келиб чиқиб корхона ўзи учун афзал усулни танлаши мумкин.

Ҳисоб сиёсати — имкони борича тезкор, тўлик ва холис ахборотни шакллантириш ва молиявий ҳисботни тузиш мақсадида бухгалтерия ҳисобини юритиш тамойиллари ва қоидаларининг жамлигидир. Ҳисоб сиёсатини шакллантириш асослари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 1998 йил 14 августда 474-сон билан тасдиқланган "Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисбот" деб номланган 1-сон БХМСда шакллантирилган.

Ушбу Бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БХМС) Ўзбекистон Республикасининг "Бухгалтерия ҳисоби тўҒрисида"ги Қонуни асосида ишлаб чиқилган бўлиб, Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия ҳисобини меъёрий асосда бошқариш тизимининг унсури ҳисобланади. Ушбу стандарт бошқа БХМСлар билан биргалиқда қўлланилади

Ушбу БХМС хўжалик юритувчи субъектнинг турли ҳисбот даврларидағи молиявий ҳисботлари, шунингдек турли хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳисботлари қиёсланишини таъминлаш мақсадида

хўжалик юритувчи субъект молиявий ҳисоботини шакллантириш ва тузиш учун асосларни белгилаб беради.

Бу мақсадга эришиш учун мазкур стандартда хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисоботига асос бўладиган концепциялар ҳамда молиявий ҳисоботнинг мазмунига энг кам миқдордаги талаблар кўзда тутилган.

Айрим операциялар ва воқеаларни акс эттириш, уларни ўлчаш ва очиб бериш учун батафсил талаблар бошқа БХМСларда баён қилинади.

Мазкур стандарт молиявий ҳисоботдан ташқари тақдим этилиши лозим бўлган ахборотларга талабларни баён қилмайди. Масалан, хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳисоботга кўшимча ахборот сифатида молиявий шархларни тақдим этишлари мумкин.

Ушбу стандартда ҳисоб сиёсати деганда хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбари бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисобот тузиш учун қабул қиласидан усусларнинг йигмаси тушунилади, молиявий ҳисобот шу усусларга мувофиқ ва уларнинг қоидалари ва асосларига мувофиқ равища тузилади.

Хўжалик юритувчи субъектнинг ҳисоб сиёсати субъект раҳбари томонидан хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг турли йиллар учун тузилган молиявий ҳисоботда келтириладиган молиявий қўрсаткичлари бирбирига қиёсланадиган бўлиши учун ушбу БХМС асосида шакллантирилади.

Молиявий ҳисобот хўжалик юритувчи субъект алоҳида мустақил хўжалик юритувчи субъектлиги ёки хўжалик юритувчи субъектларнинг жамланган грухига киришидан қатъи назар шу хўжалик юритувчи субъектнинг маълум бир даврдаги фаолиятини қўрсатувчи молиявий ахборотни тақдим этиш усулидир.

Хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий аҳволи, унинг фаолияти қўрсаткичлари тўғрисида ҳамда пул маблағларининг харакати ҳақида иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун фойдаланувчилар кенг доирасига

зарур бўлган ахборотни тақдим этиш молиявий ҳисоботлар мақсади ҳисобланади.

Молиявий ҳисоботлар, шунингдек хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбарияти томонидан ресурсларни бошқариш натижаларини кўрсатади.

Ушбу стандарт мақсадига эришиш учун молиявий ҳисоботларда улардан фойдаланувчиларга пул маблағлари харакати истиқболини белгилашда, хусусан пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари шаклланиши муддатлари ҳамда эҳтимоллигини белгилашда ёрдам берадиган қуйидаги ахборотлар бўлиши керак:

Хўжалик юритувчи субъект назорати остидаги активлар тўғрисида (накд пул маблағи тушумларининг ёки бошқа иқтисодий манфаатларнинг манбайи бўлган активлар тўғрисида);

Хўжалик юритувчи субъектнинг (пул маблағларининг эҳтимол тутилган камайиши ёки бошқа иқтисодий манфаат манбалари бўлган) мажбуриятлари тўғрисида;

Хўжалик юритувчи субъектнинг иқтисодий ресурсларига (субъект эгаларининг бадаллари ва мулк эгаларига тўловлардан ташқари) ўзгартиш киритадиган тақсимланмаган фойда тўғрисида;

Пул маблағининг харакати тўғрисида (келгусида пул окимларининг эҳтимол тутилган харакати кўрсаткичлари сифатида).

Хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбари ҳисоб сиёсати қонунларга мос бўлиши учун, шунингдек хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳисоботини тайёрлаш ва тақдим этиш учун жавобгардир.

Ушбу БХМС умумий мақсадларга мўлжалланган молиявий ҳисоботларни тайёрлаш чоғида қўлланилади, улар ушбу стандартнинг 12-бандида келтирилган. Айрим хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳисоботини тайёрлаш чоғида ҳам, жамланган молиявий ҳисоботни тузиш чоғида ҳам шу стандартга амал қилиш зарур.

Ушбу БХМС қуйидагиларга қўлланилади:

Ҳисоб сиёсатини шакллантириш бобида - мулкчилик шаклидан қатыи назар барча хўжалик юритувчи субъектларга;

Ҳисоб сиёсатини очиб бериш бобида - қонунга, таъсис хужжатларига мувофиқ ёки ўз ташаббуси билан молиявий ҳисботини эълон қилувчи хўжалик юритувчи субъектларга.

Ушбу БХМС банклар, бюджет ва суғурта ташкилотларининг молиявий ҳисботни тузиш тартибига нисбатан амал қилмайди.

Корхона ҳисоб сиёсатини танлаш ва шакллантиришга қўйидаги омиллар таъсир килади:

- мулкчилик шакли ва ташкилий-хуқуқий шакл (МЧЖ, АЖ, КТХФ, ХФ, ЁТАЖ, давлат корхонаси ва хоказо);
- фаолият тури ёки тармоққа мансублик (саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, савдо ва хоказо);
- ишлаб чиқариш хажмлари, ходимларнинг рўйхатдаги ўртacha сони ва хоказо;
- солиққа тортиш тизими (турли имтиёзлар, солиқлардан озод этиш);
- нарх белгилаш, маҳсулот етказиб бериш масалаларида харакатлар эркинлиги даражаси;
- корхонани узоқ муддатли истиқболга иқтисодий ривожлантиришнинг мақсад ва вазифалари, инвестициялар дастурлари ва уларнинг йуналганлиги ва ҳоказо;
- ахборот олиш учун моддий-техника базанинг ривожланиш даражаси (ташкилий техника воситалари, дастурий воситалар мавжудлиги ва хоказо);
- бухгалтерия ва маъмурият ходимларининг малака даражаси;
- корхона ишининг самарадорлигидан моддий манфаатдорлик ва бажариладиган мажбуриятлар доираси учун моддий жавобгарлик тизими.

Корхона томонидан танланган ҳисоб сиёсати олдиндан муассислар (мулкдорлар)нинг баённомага киритилган қарори ёки Раислар кенгаши

томонидан кўриб чиқилиши ва маъқулланиши, шундан сўнг раҳбарнинг имзоси билан расмийлаштирилиши керак.

Янги барпо этилган корхона ўзи танлаган ҳисоб сиёсатини давлат рўйхатидан ўтказилган кундан кўпи билан 90 кун ўтгач расмийлаштиради.

Корхона ўзи қабул қилган ҳисоб сиёсатига йил давомида риоя қилиши керак. Зарурат туғилганда ҳисоб сиёсатига ўзгартишлар киритилиши мумкин, лекин факат янги ҳисобот йилининг бошларида. Ўтган йил учун йиллик ҳисоботга тушунириш хатида бу нарса албатта кўрсатилади.

Танланган ҳисоб сиёсати нафақат бухгалтерия ҳисоби усуллари ва услубиётини руёбга чиқаришнинг самарадорлик даражасига, балки корхонанинг молиявий ҳолатига, маблағлардан оқилона фойдаланишга, бошқарув қарорларининг тезкорлигига ҳам таъсир кўрсатади.

Қуйида корхонанинг ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруқнинг намунавий лойихаси келтирилган. У тўрт булимдан иборат: умумий қоидалар, ҳисоб услубиятининг танланган вариантлари, ҳисоб техникасининг танланган вариантлари, бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш. Санаб ўтилган вариантлардан корхона биттасини танлайди.

ТАСДИҚЛАЙМАН:
(корхона раҳбари, исми-шарифи)
Андижон шаҳри.
" _____
2012 йил "

нинг 2012 йилга
(корхона номи)

Ҳисоб сиёсати тўғрисида

БУЙРУҚ

1. У мумий қоидалар.

1.1. _____ да бухгалтерия ҳисоби
(корхона номи)

"Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонунига мувофиқ стандартлар ва бошқа меъёрий хужжатлар ҳамда йўриқномавий хужжатларга биноан юритилади.

2. Бухгалтерия ҳисоби мол-мулк, капитал, мажбуриятлар ва барча хўжалик операцияларини узлуксиз, ўзаро боғланган, хужжатли акс эттириш йули билан табиий ва пул ифодасида юритилади.

3. Бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш учун корхона раҳбари масъулдир.

4. Бош бухгалтер ҳисобваракларда барча хўжалик операциялари акс эттирилиши ва назоратини, белгиланган муддатларда тезкор ахборот такдим этилишини таъминлайди.

5. Бош бухгалтер қонун хужжатларига зид бўлган операциялар бўйича хужжатларни расмийлаштириш ва ижро этиш учун қабул қилиш хукуқига эга эмас.

Корхоналарда ҳисоб сиёсати қўйидаги вариантлардан бири бўйича анланади;

2.1. Корхонада харид қилиш санасида қийидаги қийматга эга бўлган воситалар асосий воситаларга киритилмайди, балки инвентар ва хўжалик жиҳозлари таркибида ҳисобланади:

1-вариант — энг кам иш ҳақининг 50 бараваридан кам миқдордаги;

2-вариант — энг кам иш ҳақининг 40 бараваридан кам миқдорда;

3-вариант — энг кам иш ҳақининг 30 бараваридан кам миқдордаги ва хоказо.

2.2. Асосий воситалар қиймати амортизацияни ҳисоблаш йхли билан қопланади:

1-вариант — бинолар ва иншоотлар бўйича тўғри чизикли (тeng меъёрли) усул бўйича;

2-вариант — ускуналар ва транспорт воситалари бўйича ишлаб чиқариш усули бўйича;

3-вариант — компьютерлар бўйича амортизациянинг икки бараварли меъёри билан камайиб борувчи қолдиқ, усули бўйича;

4-вариант — бошқа асосий воситалар бўйича йиллар суммаси усули бўйича (кумулятив усул).

3. Номоддий активлар қиймати амортизацияни ҳисоблаш йўли билан қопланади. Сўнгра номоддий активлар рўйхати, уларнинг қиймати, ушбу активлардан фоидаланишниг тахминий муддатлари келтирилади.

4. Корхонада ишлаб чиқариш харажатларга ўтказилаётган моддий ресурсларнинг ҳақиқий қийматини белгилаш мақсадида материалларни баҳолашнинг қуйидаги варианти қўлланилади:

1-вариант — материалларни харид қилишнинг ҳақиқий таннархи бўйича;

2-вариант — келиб тушиш вақти бўйича дастлабки туркумларнинг таннархи бўйича (ФИФО);

3-вариант — ўртача ҳисобланган таннарх бўйича (AVECO).

2.5. Сотиш, реализация учун харид қилинган товарлар қуйидагича ҳисобга олинади:

1-вариант — харид қиймати бўйича;

2-вариант — сотиш қиймати бўйича.

2.6. Корхонада ишлаб чиқариш харажатларини гуруҳлаш, маҳсулот таннархини калькуляциялаш ва молиявий натижаларни шакллантириш учун қўйидаги усуллардан фойдаланилади:

1-вариант — таннархни калькуляциялашнинг оддий усули;

2-вариант — бўлимли усул;

3-вариант — буюртмали усул;

4-вариант — меъёрий усул.

2.7. Тайёр маҳсулот балансда қўйидагича акс эттирилади:

1-вариант — ҳақиқий таннархи бўйича;

2-вариант — сотишнинг соғ қиймати бўйича.

2.8. Келгуси даврлар харажатлари ҳисобда алоҳида сатр билан акс эттирилади ва улар тегишли муддат давомида корхона харажатларига киритилади. Сўнгра харажатларнинг турлари санаб чиқилади:

1 янги ишлаб чиқаришни ўзлаштиришга;

2 газета ва журналларга обуна бўлишга;

3 ижара тўлови ва хоказо.

2.9. Қўйидагилар калькуляция даври ва молиявий натижаларни белгилаш даври ҳисобланади:

1-вариант — ҳисбот ойинииг охири;

2-вариант — ҳисбот чорагининг охири;

3-вариант — ҳисбот йилининг охири.

2.10. Маҳсулот (ишлар, хизматлар) сотилишидан олинган тушум қўйидагача белгиланади:

1-вариант — маҳсулот (товарлар, ишлар, хизматлар) юклаб жўнатиш ва харидор томонидан ҳисоб-китоб хужжатлари тақдим этилишига қараб;

2-вариант — харидорлар (буюртмачилар) томонидан ҳисоб-китоб хужжатлари ва юклаб жўнатилган маҳсулотнинг қиймати тўланишига қараб.

2.11. Узок муддат ичида бажариладиган ишлар ва ҳизматлар бўйича (бир йилдан ортиқ муддатли ишларни бажариш шартномалари бўйича) ишлар сотилишидан олинган тушум ва молиявий натижалар қуидаги белгиланади:

1-вариант — шартнома бўйича ишлар тўлиқ бажарилганидан кейин;

2-вариант — шартнома бўйича ишларнинг хар бир босқичи тугалланганидан кейин.

2.12. Бўлғуси харажатларни ишлаб чиқариш (муомала) чиқимларига бир меъёрда киритиш мақсадида корхона қуидаги резервларни барпо этади (хисоблаб чиқилади):

- 1 ходимларга олдиндан таътил пулини тўлашга;
- 2 асосий воситаларни таъмирлаш харажатларига;
- 3 йил яқунлари бўйича мукофотларни тўлашга ва хоказо.

2.13. Даргумон қарзлар деб топилган ва уларни ҳисоблаб чиқариш эҳтимолини ҳисобга олган холда дебиторлик қарзлари бўйича даргумон қарзлар резерви барпо этилиб, резерв суммаси давр харажатлари таркибига киритилади.

2.14. Корхона фойда ҳисобига резерв капиталини барпо этади, у таъсис хужжатларига биноан қуидаги миқдорда белгиланган:

1-вариант — фойданинг 5 фоизи;

2-вариант — фойданинг 10 фоизи;

3-вариант — фойданинг 15 фоизи ва хоказо.

2.15. Келгуси даврларнинг муддати узайтирилган даромадлари алоҳида модда билан ҳисобга олинади. Ушбу даромадлар улар тааллуқли бўлган ҳисбот даври келганда хўжалик фаолиятининг натижаларига киритилади.

2.16. Корхона томонидан олинган қарз (заём) ва кредитлар қуидаги баҳоланади:

1-вариант — ҳисбот даври охирида тўланиши керак бўлган фоизларни ҳисобга олган холда;

2-вариант — ҳисобот даври охирида заём шартномалари бўйича тўланиши керак бўлган фоизларни ҳисобга олмасдан.

2.17. Шартномалар бўйича юзага келадиган жарималар, пенялар, боқимандалар ва шу сингари қарзлар қуидагicha ҳисобга олинади:

1-вариант — шартномалар бўйича қарз пайдо бўлишига қараб;

2-вариант — уларни қарздор тан олишига қараб ёки хўжалик судининг уларни ундириш тўғрисидаги қарори олинганда.

3.1. Корхонада бухгалтерия ҳисоби қуидагicha юритилади:

1-вариант — соддалаштирилган шакл бўйича;

2-вариант — мемориал-ордер шакли бўйича;

3-вариант — журнал-ордер шакли бўйича;

4-вариант — автоматизацияланган шакл бўйича.

3.2. Корхона мол-мулк, мажбуриятлар ва хўжалик операциялари ҳисобини қуидагиларга мувофиқ, икки ёқлама ёзув усули билан юритади:

1-вариант — бухгалтерия ҳисоби ҳисобвараклари режаси билан;

2-вариант — бухгалтерия ҳисоби ҳисобваракларининг иш режаси билан.

3.3. Асосий воситаларни таъмирлаш харажатлари бухгалтерия ҳисобида қуидагicha ҳисобдан чиқарилади:

1-вариант — улар пайдо бўлган даврда;

2-вариант — илгари барпо этилган таъмирлаш фонда ҳисобига;

3-вариант — маҳсулот таннархига бир меъёрда киритиш мақсадида келгуси даврлар харажатларига.

3.4. Материалларни тайёрлаш ва харид қилиш ҳисоби қуидагicha юритилади:

1-вариант — бевосита 1010-1090 ҳисобваракларда;

2-вариант — 1510 ва 1610 ҳисобвараклардан фойдаланиб.

3.5. Товар моддий бойликлар сарф харажатлари қуидагича юритилади:

1-вариант — ТМЗларни узлуксиз ҳисобга олишдан фойдаланиб;

2-вариант — ТМЗларни даврий ҳисобга олишдан фойдаланиб.

3.6. Умумишелаб чиқариш харажатлари ҳисоби қуидагача юритилади:

1-вариант — бевосита 2010 ҳисобварақда;

2-вариант — олдиндан 2510 ҳисобварақда жамланади ва кейин 2010 ҳисобварақда ҳисобдан чиқарилади.

3.7. Махсулот чиқариш ҳисоби қуидагача юритилади:

1-вариант — ҳақиқий таннарх бўйича;

2-вариант — ҳисобланган (режали) нархлар бўйича.

3.8. Билвосита харажатлар махсулот (ишлар ва хизматлар) турлари ўртасида тақсимланади:

1-вариант — ушбу харажатлар меъёномаларига мутаносиб равища;

2-вариант — меҳнатга ҳак тўлаш харажатларига мутаносиб равища;

3-вариант — моддий харажатларга мутаносиб равища;

4-вариант — асосий харажатлар суммасига мутаносиб равища.

3.9. Харажатлар йиғма ҳисоби қуидагача юритилади:

1-вариант — ярим тайёр махсулотлардан фойдаланилмайдиган усул бўйича;

2-вариант — ярим тайёр махсулотлардан фойдаланиладиган усул бўйича.

3.10. Валюта ҳисобварақлари ва хорижий валютадаги операциялар бўйича курс фарқлари қуидагача акс эттирилади:

1-вариант — тўғридан-тўғри ўtkазиш усули ёки бевосита 9540 ёки 9620 ҳисобварақда;

2-вариант — жамлаш усули ёки олдиндан 3190 ёки 6230 ҳисобварақда жамланади ва ҳисбот даври охирида 9540-9620 ҳисобвараққа ҳисобдан чиқарилади.

3.11. Ҳисобнинг ишончлилигини таъминлаш мақсадида корхона молмулк ва мажбуриятларни қуидагича инвентарлайди:

1-вариант — бухгалтерия ҳисоби стандартларига кўра;

2-вариант — корхонада белгиланадиган тартиб ва муддатларга кўра (муддатлар саналади).

3.12. Аниқланган ортиқча мол-мулк инвентарлаш тамомланган ойнинг молиявий натижаларига кирим қилинади ва қайд этилади.

3.13. Мол-мулк камомади, шунингдек табиий камайиш меъёрларидан ортиқча шикастланиш айбдор шахслардан ундирилади. Агар камомадлар айбдори аниқланмаса, камомадлардан кўрилган талафотлар қарор қабул қилинган ойнинг давр харажатлариға ҳисобдан чиқарилади. Айбдор шахслардан ундирилган сумма билан етишмаётган ТМЗ баланс киймати ўртасидаги фарқ молиявий натижаларга ҳисобдан чиқарилади.

Корхонада қабул қилинган ҳисоб сиёсатига асосан бухгалтерия ҳисоби қуидаги тартибда ташкил этилади;

1-вариант — корхона бухгалтерияси;

2-вариант — тегишли мугахассис томонидан контракт асосида;

3-вариант — корхона раҳбари;

4-вариант — аудиторлик фирмаси.

4.2. Корхонада бухгалтерия ҳисоби қуидагича ташкил этилади:

1-вариант — марказлаштирилган шаклда;

2-вариант — марказлаштирилмаган шаклда;

3-вариант — аралаш шаклда.

Муассислар йигилиши (Раислар кенгаши) томонидан кўриб чиқилган ва унинг қарори билан маъкулланган.

2012 йил " _____ " _____ даги -сон баённома.

Йигилиш раиси _____

(имзо)

Йигилиш котиби _____

(имзо)

Корхона ҳисоб сиёсати юқорида кўрсатиб ўтилган варианtlар асосида ишлаб чиқилиб, тасдиқланади ва шу ҳисоб сиёсати асосида корхона бухгалтериясида иш юритилади.

II-боб. “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисоби, таҳлили ва аудитининг ташкил этилиши.

2.1. “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисобини юритилиши тартиби.

Хусусий сектор корхоналарида бошқарув харажатлари ҳисобини олиб бориш катта аҳамият касб этгани ҳолда, бундай корхоналарнинг ташкилий жиҳатлари ва қандай фаолият турлари билан шугулланиши бу борада муҳим рол ўйнайди.

“Барчиной текстил” хусусий корхонаси юқоридаги фаолия турлари билан ҳозирги кунда шугулланиши давомида бухгалтерия ҳисобини юритишида Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган бухгалтерия ҳисобига оид барча Қонун хужжатлар асосида ташкил этган. Ҳозирда корхона “Бухгалтерия тўғриси”даги Қонун ва Республика Адлия вазирлиги ва Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган бухгалтерия ҳисоби миллый стандартлари, шунингдек бухгалтерияга оид низомлар асосида ишни ташкил этган.

Корхона Низомида белгиланган фаолият турлари билан шугулланар экан, албатта ўз низомида белгиланган вазифаларни бажаришда турли хилдаги бошқарув харажатларини амалга оширади.

Бизга маълумки бошқарув харажатлари давр харажатлари таркибида ҳисобга олиниб, улар асосан қўйидагилардан ташкил топади:

- бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- бошқарув ходимларига тегишли ижтимоий суғурта ажратмалари;
- хизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини сақлаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари;
- хўжалик юритувчи субъект ва унинг таркибий бўлинмаларини ташкил этиш ва уларни бошқариш харажатлари;
- бошқарувнинг техник воситалари, алоқа узеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган

бошқарувнинг бошқа техник воситаларини сақлаш ҳамда уларга хизмат кўрсатиш харажатлари;

- ◆ ижара, хизматлар кўрсатилгани учун алоқа узелларига ҳақ тўлаш (АТС, уяли, йўлдош, пейжинг алоқа);
- ◆ шаҳарлараро ва халқаро телефон сўзлашувлари учун белгиланган нормативлар доирасида ва улардан ортиқча ҳақ тўлаш;
- ◆ маъмурий бошқарув эҳтиёжлари учун бинолар ва хоналар ижараси учун ҳақ тўлаш;
- маъмурий аҳамиятга эга бўлган асосий воситаларни сақлаш ва уларни тузатиш, шунингдек эскириш харажатлари;
- юқори ташкилотлар ва юридик шахслар бирлашмалар: вазирликлар, идоралар, уюшмалар, концернларга ва бошқа харажатларга ажратмалар;
- ходимларни ва ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган молмулкни мажбурий сугурта қилиш;
- бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар;
- белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча миқдордаги вакиллик харажатлари;
- умумий овқатланиш корхоналари ва бошқаларга биноларни текинга бериш ва коммунал хизматлар қийматига ҳақ тўлаш харажатлари;
- бевосита ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлмаган, табиатни муҳофаза қилиш аҳамиятига эга бўлган жамғармаларни сақлаш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ жорий харажатлар, шу жумладан йўл қўйиладиган нормалар доирасида ва улардан ортиқча ифлослантирувчи моддаларнинг атроф-муҳитга чиқарилганлиги (ташланганлиги) учун тўловлар.

Бошқариш харажатларини ҳисобини юритишида корхона 9420-“Маъмурий харажатлар” синтетик ҳисобварағидан фойдаланади. Бошқариш харажатларини турлари бўйича ҳисобга олиш учун корхона бухгалтерияси

томонидан аналитик ҳисобвараплар очилган бўлиб улар қуйидагилардан иборат;

- 9421- “Бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари”;
- 9422 “Бошқарув ходимларига тегишли ижтимоий суғурта ажратмалари”;
- 9423- “Хизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини сақлаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари”;
- 9424- ”Бошқарувнинг техник воситалари, алоқа узеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини сақлаш ҳамда уларга хизмат кўрсатиш харажатлари;;
- ◆ 9425-“Маъмурий бошқарув эҳтиёjlари учун бинолар ва хоналар ижараси учун ҳақ тўлаш;
- 9426-“Маъмурий аҳамиятга эга бўлган асосий воситаларни сақлаш ва уларни тузатиш, шунингдек эскириш харажатлари;
- 9427 –“Ходимларни ва ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган мол-мулкни мажбурий суғурта қилиш;
- 9428-“Бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар.

Корхона томонидан 2011 йил давомида жами 5255 минг сўмлик бошқариш мақсадлари учун харажатлар амалга оширилган бўлиб уларнинг аналитик счёtlар бўйича тақсимоти қуйидаги жадвалда келтирилган.

“Барчиной текстил” хусусий корхонасида 2011 йилда амалга
оширилган бошқарув харажатлари түғрисида

М а ъ л у м о т

№	Бошқарув харажатлари элементлари	Сумма	Д-т	К-т
1	Бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари	2601	9421	6710
2	Бошқарув ходимларига тегишли ижтимоий суғурта ажратмалари	1002	9422	6510-6520
3	Ҳизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини саклаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари	1040	9423	1030
4	Бошқарувнинг техник воситалари, алоқа ўзеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини саклаш ҳамда уларга хизмат кўрсатиш харажатлари	150	9424	6010
5	Маъмурий ахамиятга эга бўлган асосий воситаларни саклаш ва уларни тузатиш, шунингдек эскириш харажатлари	522	9426	0210-0299
6	Бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар	210	9428	4220
	Жами	5255		

2-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики корхона маъмурият ходимлари учун 2011 йил давомида жами 2601 минг сўм иш ҳақи ҳисоблаган ва бу харажатларни 9421- “Бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари” номли аналитик ҳисобваракда акс эттиргани холда қўйидаги бухгалтерия проводкаси берилган:

Д-т 9421- “Бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари” 2601 минг сўм

К-т 6710- “Ходимлар билан меҳнат ҳақи юзасидан ҳисоблашишлар”
2601 минг сўм.

Бундан кўриниб турибдики корхона томонидан бухгалтерия ҳисоби
21-БХМС асосида юритилмоқда. Бу стандарт асосида ҳисоб ишларини
ташкил этилганлигини жадвалдаги бошқа ҳисобвараклар
корреспонденциясидан ҳам кўриш мумкин.

Корхона томонидан бошқарув ишчи ва ходимларининг иш ҳаққи
фондига нисбатан ҳисобланадиган ижтимоий нафақа ва сугуртага доир
харажатлар қўйидаги бухгалтерия ўтказмаси билан ҳисобга олинган.

Д-т 9422 “Бошқарув ходимларига тегишли ижтимоий сугурта
ажратмалари”- 1002 минг сўм

К-т 6500 “Давлатнинг мақсадли жамғармаларига ажратмалар”
1002 минг сўм.

Корхона раҳбари ва бош муҳандиси хизмат машиналари учун йил
давомида жаъми 1040 минг сўмлик ёқилғи сарфланган бўлиб, бу ҳолат
бўйича қўйидаги бухгалтерия проводкаси берилган:

Д-т 9423 “Хизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини
сақлаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари” 1040 минг сўм

К-т 1030 “Ёқилғи” 1040 минг сўм.

Корхона томонидан бошқарув ходимларининг хизмат сафарлари учун
йил давомида жаъми 210 минг сўм миқдорида харажатлар амалга оширилган
бўлиб улар қўйидаги проводкада ўз аксини топган.

Д-т 9428 “Бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш
бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар”
- 210 минг сўм

К-т 4220 “Хизмат сафарларига берилган бўнаклар” - 210 минг сўм

Худди шу тарзда бошқариш харажатлари учун сарфланган маблағлар
юзасидан тегишли бухгалтерия ўтказмалари амалга оширилган.

“Барчиной текстил” хусусий корхонасида 2012 йилда амалга
оширилган бошқарув харажатлари түғрисида

М а ҃ л у м о т

№	Бошқарув харажатлари элементлари	Сумма	Д-т	К-т
1	Бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари	4652	9421	6710
2	Бошқарув ходимларига тегишли ижтимоий суғурта ажратмалари	1163	9422	6510-6520
3	Хизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини саклаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари	1247	9423	1030
4	Бошқарувнинг техник воситалари, алоқа ўзеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини саклаш ҳамда уларга хизмат кўрсатиш харажатлари	559	9424	6010
5	Маъмурий аҳамиятга эга бўлган асосий воситаларни саклаш ва уларни тузатиш, шунингдек эскириш харажатлари	630	9426	0210-0299
6	Бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар	540	9428	4220
	Жами	8791		

Корхона томонидан 2012 йил давомида бошқариш мақсадлари учун жаъми 8791 минг сўм харажатлар амалга оширилган бўлиб улар юқоридаги жадвалда ўз ифодасини топган.

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики корхона маъмурият ходимлари учун 2012 йил давомида жами 4652 минг сўм иш ҳақи ҳисоблаган ва бу харажатларни 9421- “Бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари” номли аналитик

ҳисобваракда акс эттиргани холда қуидаги бухгалтерия проводкаси берилган:

Д-т 9421- “Бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари”- 4652 минг сўм

К-т 6710- “Ходимлар билан меҳнат ҳақи юзасидан ҳисоблашишлар” - 4652 минг сўм.

Корхона томонидан бу ҳисбот йилида ҳам олдинги йилдаги каби бошқариш харажатлари тегишли аналитик ҳисобвараклар орқали ҳисобга олиб борилган ҳамда счёtlар корреспонденцияси 21-БХМС асосида амалга оширилган.

Корхона томонидан бошқарув ишчи ва ходимларининг иш ҳақи фондига нисбатан ҳисобланадиган ижтимоий нафақа ва сугуртага доир харажатлар қуидаги бухгалтерия ўтказмаси билан ҳисобга олинган.

Д-т 9422 “Бошқарув ходимларига тегишли ижтимоий сугурта ажратмалари”- 1163 минг сўм

К-т 6500 “Давлатнинг мақсадли жамғармаларига ажратмалар” - 1163 минг сўм.

Корхона раҳбари ва бош муҳандиси хизмат машиналари учун йил давомида жаъми 1247 минг сўмлик ёқилғи сарфланган бўлиб, бу ҳолат бўйича қуидаги бухгалтерия проводкаси берилган:

Д-т 9423 “Хизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини сақлаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари” 1247 минг сўм

К-т 1030 “Ёқилғи” 1247 минг сўм.

Корхона томонидан бошқарув ходимларининг хизмат сафарлари учун йил давомида жаъми 540 минг сўм миқдорида харажатлар амалга оширилган бўлиб улар қуидаги проводкада ўз аксини топган.

Д-т 9428 “Бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар” - 540 минг сўм

К-т 4220 “Хизмат сафарларига берилган бўнаклар” - 540 минг сўм

Худди шу тарзда бошқариш харажатлари учун сарфланган маблағлар юзасидан тегишли бухгалтерия ўтказмалари амалга оширилган.

Корхонанинг бошқариш харажатлари учун сарфларини унинг қуйидаги молиявий натижалар тўғрисидаги тузган ҳисобот маълумотларида ҳам кўришимиз мумкин.

“Барчиной текстил” хусусий корхонасида ҳисоботнинг бу шакли Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли буйругига 2-сонли илова, Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги томонидан 2003 йил 24 январда № 1209- сон билан рўйхатга олинган молиявий натижалар тўғрисидаги 2-сонли шакл асосида тўлдирилган.

4-жадвал

“Барчиной текстил” хусусий корхонасининг молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботи

Кўрсаткичларноми	Сатрк оди	Ўтган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида	
		Даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарар)	Даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарар)
1	2	3	4	5	6
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соғ тушум	010	339201	X	745458	X
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларнинг таннархи	020	X	286546	X	653665
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари)	030	56655		91793	
Давр харажатлари, жами 9сатр 050+060+070+080), шу жумладан:	040	X	39845	X	73618
Сотиш харажатлари	050	X		X	
Маъмурий харажатлар	060	X	5255	X	8791
Бошқа операцион харажатлар	070	X	20400	X	29548
Келгусида солиққа тортиладиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлар	080	X	14190	X	35279
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	090		X		X
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) (сатр 030-040+090)	100	16810		18175	
Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами (сатр 120+130+140+150+160), шу жумладан:	110		X		X
Дивидендлар шаклидаги даромадлар	120		X		X

Фоизлар шаклидаги даромадлар	130		X		X
1	2	3	4	5	6
Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг)дан даромадлар	140		X		X
Валюта курси фарқидан даромадлар	150		X		X
Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари	160		X		X
Молиявий фаолият бўйича харажатлар (сатр 180+190+200+210), шу жумладан:	170	X	14856	X	9165
Фоизлар шаклидаги харажатлар	180	X	14856	X	9165
Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) бўйича фоизлар шаклидаги харажатлар	190	X		X	
Валюта курси фарқидан заарлар	200	X		X	
Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	210	X		X	
Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари) (сатр 100+110-170)	220	1954		9010	
Фавқулотдаги фойда ва заарлари	230				
Даромад (фойда) солигини тўлагунга қадар фойда (зарар) (сатр 220+/-230)	240	1954		9010	
Даромад (фойда) солиги	250	X	1641	X	901
Фойдадан бошқа соликлар ва йиғимлар	260	X	27	X	649
Ҳисобот даврининг соғ фойдаси (зарари) (сатр 240-250-260)	270	313		7460	

Бу ҳисобот маълумотларидан 060 сатрида ифода этилган бошқариш харажатлари бевосита ана шу харажатларни ифодаловчи тегишли синтетик ва аналитик счёtlар айланмалари асосида олинган.

2.2. “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатларини асосланганлиги таҳлили.

Ҳар қандай корхонанинг фаолият юритишидан асосий мақсади бу албатта даромад олиш ва шу асосда ўзининг мажбуриятларини бажариш ҳамда ўз ишлаб чиқаришини мутассил равишда кенгайтириб бориш ҳисобланади. Бу мақсадларга эришиш учун корхона ва ташкилотлар турли хилдаги харажатларни амалга оширадилар. Ана шундай харажатлардан бири бу албатта давр харажатларидир.

Давр харажатлари дейилганда – бевосита ишлаб чиқариш жараёни билан боғлик бўлмаган харажатлар ва сарфлар тушунилади. Давр харажатлари таркибига маҳсулот ишлаб чиқариш таннархига киритилмайдиган хўжалик сарфлари киритилади. Уларни юзага чиқиш шакли ва ўрнига қараб қўйидагиларга ажратиш мумкин.

- сотиш харажатлари;
- маъмурий(бошқарув) харажатлар;
- бошқа умумхўжалик харажатлари.

Сотиш харажатлари «Маҳсулот (иш бажариш, хизмат кўрсатиш) таннархига киритиладиган харажатлар, Маҳсулот (бажарилган иш, кўрсатилган хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларнинг шаклланиш тартиби тўғрисидаги Низомга мувофиқ ягона тартиблашни ва тўғридан-тўғри корхона фаолият натижавийлиги боғланиши тартибланган.

Сотиш харажатлари маҳсулотларни харидор ва буюртмачиларга ортиб жўнатиш ва сотиш билан боғлик бўлган харажатларни ўз ичига олади.

Сотиш харажатларини иш ҳақи харажатлари, иш ҳақидан ажратмалар, материал харажатлари, асосий воситалар ва номатериал активлар амортизацияси, реклама харажатлари, иш ва хизматлар, бошқа харажат моддалари бўйича таркиблаш ва таҳлил этиш мумкин.

Сотиш харажатларининг қопланиши корхонанинг дастлаб ҳисоб фойдасидан амалга оширилади.

Маъмурий харажатлар қаторига корхона бошқаруви билан боғлиқ бўлган харажатлар киритилади ва уларнинг корхона сарфлари таркибидаги салмоғи сезиларли улушни ташкил этади. Бу бевосита раҳбарлар ва бошқарув аппаратини хизмати харажатлариридир.

Бошқа умумхўжалик харажатлари қаторига юкоридаги таркибга киритилмаган харажатлар ишлаб чиқаришни такомиллаштириш, ўзлаштириш ва янги маҳсулотларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш билан боғлиқ бўлган харажатлар киритилади.

Хар қандай ҳаражат корхонанинг молиявий натижаларига таъсир этади. Ана шундан келиб чиқкан холда магистрлик диссертациясини ёзиш давомида мен мавзуимдан келиб чиқкан холда, асосан бошқариш(маъмурий) харажатларининг асосланганлигини таҳлил этишга асосий эътиборни қаратдим.

Маълумки, бошқриш харажатлари бухгалтерия ҳисобида давр харажатлари таркибида ҳисобга олингани холда,бу харажатлар бевосита ана шу корхонанинг бошқарув тизими учун сарфланадиган харажатлари мажмуини англатгани холда,бундай харажатларсиз хеч қандай корхона ёки ташкилотни тасаввур қилиб бўлмайди.Бухгалтерия ҳисобининг энг муҳим тамойилларидан бири бу амалга оширилган харажатларнинг мувофиқлиги ва аҳамиятлилигидир.Бундан келиб чиқиб шуни таъкидлаш лозимки, ҳар қандай ҳаражат кейинчалик қандайдир наф келтириш учун йўналтирилган бўлиши ва шу билан биргаликда бу харажатлар учун сарфланган маблағдан унинг натижасида олинадиган даромад албатта биринчисидан юқори бўлишлиги лозимлиги билан изоҳланади.

Бошқарув харажатларининг асосланганлиги ва уларнинг самарадорлик даражасини таҳлил қилиш учун мен илмий тадқиқот олиб борган “Барчиной текстил” хусусий корхонасида аввало давр харажатлари ва улар таркибидаги

бошқариш харажатлари улашига эътибор беришга алоҳида аҳамият қаратганим холда қуидаги 2011 ва 2012 йилда корхона томонидан амалга оширилган давр харажатлари тўғрисидаги жадвалга тўхталаман (5-жадвалга қаранг).

5-жадвал

“Барчиной текстил” хусусий корхонасида 2011-2012 йиллар
мобайнидаги давр харажатлари таҳлили

Кўрсаткичлар		2011- йил		2012-йил		(минг сўм) фарки	
1		сумма	фоиз	сумма	фоиз	сумма	фоиз
2	Сотиш харажатлари	-	-	-	-	-	-
3	Бошқарув харажатлари	5255	13.2	8791	12.0	3536	-1.2
4	Бошқа умумхўжалик харажатлари	20400	51.2	29548	40.1	9148	-11.1
5	Келгусида солиқقا солинадиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари	14190	35.6	35279	47.9	21089	+12.3
	Жами давр харажатлари	39845	100	73618	100	33773	X

Юкоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, корхона томонидан 2011 йил давомида жаъми давр харажатлари 39 845 минг сўмни ташкил этгани холда бу ҳисобот даври мобайнида бошқариш харажатлари 5520 минг сўмни ташкил этиб бу кўрсаткич умумий давр харажатларининг 13.2 фоизини ташкил этган. 2012 йилда эса жаъми давр харажатлари 73618 минг сўм бўлгани холда бу давр учун амалга оширилган бошқариш харажатлари 8791 минг сўб бўлиб бу умумий хажмнинг 12 фоизига тенг. Абсолют микдорларда бошқариш харажатлари 3536 минг сўмга ошгани

холда, нисбий микдорда бу харажатларни 1.2 фоизга камайганлиги эътиборга моликдир.

Бу харажатларнинг абсолют микдорда ошиши аввало қуидаги бошқарув харажатларини ошиши балан ифодаланади.

6-жадвал

“Барчиной текстил” хусусий корхонасида 2011-2012 йиллар мобайнидаги бошқариш харажатлари динамикаси таҳлили

№	Бошқарув харажатлари элементлари	2011-йилда	2012-йилда	Фарки (+;-)
1	Бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари	2601	4652	2051
2	Бошқарув ходимларига тегишли ижтимоий суғурта ажратмалари	1002	1163	161
3	Хизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини саклаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари	1040	1247	207
4	Бошқарувнинг техник воситалари, алоқа ўзеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини саклаш ҳамда уларга хизмат кўрсатиш харажатлари	150	559	409
5	Маъмурий аҳамиятга эга бўлган асосий воситаларни сақлаш ва уларни тузатиш, шунингдек эскириш харажатлари	522	630	108
6	Бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар	210	540	310
	Жами	5255	8791	3536

6-жадвал маълумотларидан кўриниб турибиди корхона томонидан амалга оширилган бошқариш харажатлари 2011-йилга нисбатан 2012-йилда жами 3536 минг сўмга шу жумладан:

- 1 Бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари ҳисобига - 2051 минг сўмга;
- 2 Бошқарув ходимларига тегишли ижтимоий суғурта ажратмалари ҳисобига -161 минг сўмга;
- 3 Ҳизмат енгил автотранспорти ва ҳизмат микроавтобусини саклаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари ҳисобига - 207 минг сўмга
- 4 Бошқарувнинг техник воситалари, алоқа ўзеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини саклаш ҳамда уларга ҳизмат кўрсатиш харажатлари ҳисобига - 409 минг сўмга;
- 5 Маъмурий аҳамиятга эга бўлган асосий воситаларни саклаш ва уларни тузатиш, шунингдек эскириш харажатлари ҳисобига – 108 минг сўмга;
- 6 Бошқарув ходимларини ҳизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар ҳисобига эса – 310 минг сўмга ошган.

Бундай тартибда бошқариш харажатларининг ошишига нима сабаб бўлган деган табиий савол туғилади. Бу саволга жавоб топиш учун биз аввало ана шу харажатлар ошишининг ҳам ижтимоий ҳам иқтисодий томонларини тахлил этишимиз лозимdir.

Аввал айтганимиздек ҳар бир харажат, агар у маълум бир даромад олиш билан изоҳланмас экан, демак бундай харажат норационал амалга оширилганлигидан далалат беради.Шундай экан қўйида биз корхона томонидан амалга оширилган бошқарув харажатларини унинг олган даромадига нисбатан асосланганлигини тахлил этишимиз талаб этилгани холда қўйидаги жадвал маълумотларидан фойдаланамиз.

7-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики корхона томонидан 2011 йилда маҳсулот сотишдан бир минг сўмлик даромад олиш учун 93 сўм

7-жадвал

“Барчиной текстил” хусусий корхонасида 2011-2012 йиллар мобайнидаги бошқариш харажатларининг асосланганлиги таҳлили

№	Бошқарув харажатлари элементлари	2011-йилда	2012-йилда	Фарқи (+;-)
1	Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соғф тушум	339201	745458	406257
2	Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларнинг таннархи	286546	653665	367119
3	Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари)	56655	91793	35138
4	Бошқариш харажатлари	5255	8791	3536
5	Бошқариш харажатларининг маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари) га нисбати (гр4/гр3)	0.093	0.096	0.003
	Шу жумладан харажат элементлари бўйича;			
6	Бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари	0.045	0.051	0.006
7	Бошқарув ходимларига тегишли ижтимоий суғурта ажратмалари	0.017	0.013	- 0.004
8	Хизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини саклаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари	0.017	0.014	- 0.003
9	Бошқарувнинг техник воситалари, алоқа ўзеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини саклаш ҳамда уларга хизмат кўрсатиш харажатлари	0.003	0.007	0.004
10	Маъмурий ахамиятга эга бўлган асосий воситаларни саклаш ва уларни тузатиш, шунингдек эскириш харажатлари	0.009	0.007	- 0.002

11	Бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар	0.004	0.006	0.002
----	--	-------	-------	-------

микдорида бошқариш харажатлари амалга оширилган бўлса, бу кўрсаткич 2012 йилда 96 сўмни ташкил этган, демак 2008 йилда бошқариш харажатлари ҳар бир минг сўмлик маҳсулот сотишдан олинган даромадга нисбатан 3 сўмга ошган. Энди бу холатни бошқариш харажатлари элементлари бўйича таҳлилига қаратсак қўйидаги ҳолат юзага келади.

Корхонанинг бошқарув ходимлари иш ҳақига нисбатан ҳар бир минг сўмлик маҳсулот сотишдан олинадиган даромад олиш учун харажатлар микдори 6 сўмга ошган ва бунинг натижасида жами (91793×6) = 550758 сўм олдинги йилга нисбатан иш ҳақига асосланмаган ортиқча харажат қилинганлиги намоён бўлади.

Бошқарув ходимларига тегишли ижтимоий суғурта ажратмаларининг ҳар бир минг сўмлик маҳсулот сотишдан олинадиган даромад олиш учун сарфлари микдори эса 4 сўмга камайганлиги туфайли корхона бу борада (91793×4) = 367172 сўм иқтисод қилганлигидан далолат беради.

Хизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини саклаш, ёллаш ва ижарага олиш бўйича ҳар бир минг сўмлик маҳсулот сотишдан олинадиган даромад олиш учун сарфлари микдори 2012-йилда 2011- йилга нисбатан 3 сўмга камайгани бу борада корхона 2011 йилга нисбатан (91793×3) = 275379 сўм микдорида нисбий иқтисод қилгани маълум бўлади.

Бошқарувнинг техник воситалари, алоқа ўзеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини саклаш ҳамда уларга хизмат кўрсатиш харажатлари ҳаражатлари ҳар бир минг сўмлик маҳсулот сотишдан олинадиган даромадга нисбатан 4 сўмга ошиши корхона бу борада 2011 йил

мейёрларига нисбатан (91793 x 4) =367172 ортиқ харажат қилингандигини билдиради.

Маъмурий аҳамиятга эга бўлган асосий воситаларни сақлаш ва уларни тузатиш, шунингдек эскириш харажатларининг ҳар бир минг сўмлик маҳсулот сотишдан олинадиган даромадга нисбатан 2 сўмга камайиши,бу харажат элементи бўйича корхона 2012 йилда 2011 йил мейёрларига нисбатан (91793 x 2) =183586 сўм иқтисод қилингандидан далолат беради.

Бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар юзасидан ҳар бир минг сўмлик маҳсулот сотишдан олинадиган даромадга нисбатан 2 сўмга кўпайиши 2012 йилда 2011 йилга нисбатан (91793 x 2) =183586 сўм аввалги йил харажат мейёридан ортиқча сарф амалга оширилганидан далолат беради.

Юқоридаги таҳлил маълумотларидан келиб чиқсан холда хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки,корхона 2012 йилда бошқарув харажатлари элементлари бўйича салбий ўзгаришга эга бўлган харажатларнинг ошишидан жами (550758+367172+183586) = 1101516 сўм ортиқча харажатга йўл қўйган,лекин шу билан биргаликда иқтисод қилиш орқали (367172+275379+183586) = 826137 сўм 2011 йилдаги харажатлар элементлари бўйича бошқариш харажатлари аввалги йилги ўртача харажат мейёридан тежалган.

Юқорида бошқариш харажатлари элементлари бўйича таҳлил ишлари натижаларига кўра шуни ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки,корхона томонидан бошқариш ҳодимлари иш ҳақларининг сотилган маҳсулотдан олинадиган даромадга нисбатан юқорироқ даражада ўсганлиги иқтисодий тарафдан асосланмаган деб қаралсада,лекин ижтимоий тарафдан бу холат яхши томонга ўзгарган десак адашмаган бўламиз,шунингдек шуни ҳам алоҳида айтишимиз жоизки, 2012 йилда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 2011 йилга нисбатан 406257 минг сўмга ёки икки баробардан ортиқ ошган.Бу холат эса бошқарув ходимларининг меҳнатисиз ва шунингдек бошқарув қарорларини тўғри қабул қилингандиги оқибатида юз берган.Шундан келиб чиқсан холда

уяли телефон хизматидан кўпроқ фойдаланиш ва раҳбариятнинг сафар харажатлари ҳам табиий равишда кўпайишига олиб келган.

Бундай вазиятдан келиб чиқиб корхонада бошқарув харажатлари асосланган деган хulosага келиш мумкин.

2.3. “Барчиной текстил” хусусий корхонасида бошқариш харажатлари ҳисобини аудит текширувидан ўтказиш.

“Барчиной текстил” хусусий корхонасида ҳар йили аудиторлик текширувлари аудиторлик ташкилотлари билан тузилган шартномалар асосида амалга ошириб келинмоқда.

Корхонада 20 май 2012 йилда тузилган № 215 сонли шартномага асосан аудиторлик текшируви амалга оширилган. Бу тузилган шартномага кўра аудиторлик ташкилоти томонидан аудит текшируви ўтказишдан асосий мақсад корхонанинг 2011 йил якуни бўйича тузилган молия - хўжалик фаолияти ҳисботлари ва уларнинг тўғрилиги ҳамда хўжаликдаги мавжуд маблағлар ва уларнинг келиб чиқиш манбаларини ҳисбот маълумотларига тўғри келиши, шунингдек корхона фаолиятидаги камчиликларни бартараф этиш ва ички имкониятларни топиш орқали унинг кейинги йилларда фаолиятини янада мукаммаллаштириш учун мўлжалланган.

Аудитни ўтказишида “ Эркин аудит XX1 “ аудиторлик ташкилотининг аудитори М.Салимов ва ёрдамчи аудитор Б.Ахмедовлар иштирок этишган. Корхонанинг 2011 йил молия хўжалик фаолияти бўйича қуйидаги тартибда шартнома тузилган.

АУДИТОРЛИК ТЕКШИРУВИ ЎТКАЗИШ ТЎҒРИСИДА

Ш А Р Т Н О М А № 215

Ушбу шартнома 20 март 2012 йилда «Эркин аудит XX1» аудиторлик фирмаси (кейинги- ўринларда «Бажарувчи») номидан фирма Низоми асосида иш юритувчи, директор Б.Ҳамидов ва “Барочиной текстил” хусусий корхонасида (кейинги уринларда «Буюортмачи») номидан директор М Умарова иккинчи томон бўлиб, ушбу шартномани қуйидагилар тўғрисида туздик:

I. ШАРТНОМА ПРЕДМЕТИ.

1. «Буюртмачи» аудиторлик текшириш, тафтиш, молия хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш ёки молиявий фаолиятни текшириш, аудиторлик хulosаси тузишига топшириқ беради

2. Асосий воситалар, пул ва материал ресурсларини инвентаризация қилиш зарурати бўлганда «Буюртмачи»нинг бухгалтерия ходимлари ва бошқа зарур мутахассислар жалб этилиб, «Буюртмачи» нинг буйруги билан расмийлаштирилади.

3. Ишни қабул қилиш далолатномага асосан амалга оширилади. Имзоланиши шарт бўлган ҳужжат аудиторлик хulosаси бўлиб ҳисобланади. (зарур ҳолларда дебиторлар ва кредиторлар рўйхати (расшировкаси) берилади).

4. Шартнома бўйича тўланадиган сумма уч юз эллик минг сўмни ташкил этади

Буюртмачи шартнома имзоланишидан сўнг уч кун ичида шартнома суммасини 100 % «Бажарувчи» нинг ҳисоб - китоб счётига ўтказиб бериши лозим. Шартнома суммасини тўлаш муддати ўтказиб юборилганда ҳар бир муддати ўтган кун учун шартнома суммасининг 0.2 % миқдорида пеня ҳисобланади.

5. «Буюртмачи» аудиторлик текшируви учун зарур бўлган барча ҳужжатларни тақдим этиш мажбуриятини олади: бухгалтерлик, касса, банк ҳужжатлари ва бошқалар, ҳисботлар ва солик ҳисоб-китоблари, олдинги тафтиш ва текширув материаллари.

6. «Бажарувчи» мижознинг текширишга алоқадор ходимларидан ёзма ёки оғзаки тушунтириш талаб қилиш хуқуқига эга. Тушунтириш беришдан бош тортиш ҳолларида шартнома суммасидан 30 % миқдорида қўшимча пеня ҳисобланади.

7. Агар «Буюртмачи» юқори ташкилот, аудиторлик текшириш эса шульба корхона учун ўтказиладиган бўлса, у ҳолда «Буюртмачи»нинг вақили иштирок этиши шарт.

8. Агар иш кўп босқичли ва бир неча ойлар талаб этадиган бўлса буюртмачи томонидан ишни қабул қилиш босқич-ма-босқич амалга оширилади. Бу ҳолда агар буюртмачи қан-дайдир бир оралик босқич бўйича даъво қилмаса, у барча ишлар буткул тугаганидан сўнг даъво қилиш ҳуқуқидан маҳрум этилади.

9. Агар «Буюртмачи» иш муддати тугамасдан ўз ташаббуси билан шартномани бузса, у ҳолда у ишнинг бажарилган қисми учун тўлиқ ҳақ тўлаши лозим ва шартномани бузиши натижасида етказган моддий ва маънавий заарлар учун 100 минг сўм микдорида жарима тўлаши лозим.

10. Бажарувчи аудиторлик текшируви ва аудиторлик хизмати кўрсатиши натижасида олинган ахборотлар маҳфийлигига риоя қилиш мажбуриятини олади.

11. Томонлар жавобгарлиги.

«Буюртмачи» томон аудиторлик текшируви учун зарур бўлган барча хужжатлар ва тегишли жавобгар шахсларни улардан керакли маълумотларни олиниши учун таъминлаб беради, ҳамда аудиторлик хизмат ҳақини тўлалигича тегишли ҳисобракамларга ўtkазиб берилишига кафолат беради.

«Бажарувчи» аудиторлик текширувини тегишли меъёрий хужжатлар ҳамда низомлар асосида ташкил этилиши ва текширув юқори сифат даражасида ташкил этилишини ўз зиммасига олади.

Ушбу шартномани бажармаганлиги ёки коникарсиз бажарганлиги учун «буюртмачи» ва «бажарувчи» амалдаги қонунчиликка мувофиқ, мазкур шартнома суммаси доирасида мулкий жавобгарликка тортилади.

---

12. Шартноманинг амал қилиш муддати.

Бошланиши «20» март 2012 й.

Тугалланиши «20» апрел 2012 й.

14. Томонларнинг манзилгоҳлари, телефонлари ва реквизитлари.

Юкорида тузилган шартномага асосан аудиторлик текшируви амалга оширилгани ҳолда унда қуйидаги саволлар кўриб чиқилган:

1. Корхонада мавжуд бўлган мол мулкларни ҳисобга олиниши ва уларни мавжудлиги текширувдан ўтказиш.

2. Ҳисобот маълумотларини йиғма ва бошланғич хужжатлар маълумотларига мос келишини текшириш.

3. Корхонада қабул қилинган ҳисоб сиёсатига амал қилиниши ва ички назорат тизимини ишонччилигига баҳо бериш.

4. Соликлар ва мажбурий тўловларни тўғри ҳисобланганлиги ҳамда ўз вақтида ўтказиб берилишини текширувдан ўтказиш.

5. Бажарилган иш ва ҳизматларнинг таннархи бўйича ҳисоб маълумотларини хақиқатда қилинган харажатларга мос келишини текширувдан ўтказиш.

6. Корхонада давр харажатлари ҳисобини тўғри йўлга қўйилганлигини тегишли хужжатлар ва амалга оширилган ўтказмалар бўйича текшириш.

7. Ҳўжаликда юритилаётган бошланғич хужжатларнинг тўлдирилиши, қайд этилиши ва улар асосида ишлаб чиқарилаётган йиғма хужжатларнинг тўғрилигини текшириш.

8. Аниқланган ҳато ва камчиликлар бўйича тегишли хулоса тузиш, уни корхона раҳбариятига тақдим этиш ва бу камчиликларни бартараф этиш бўйича тегишли консалтинг ҳизматларини кўрсатиш.

9. Ўтказилган текширув якуни асосида ҳисбот тузиш ва аудиторлик хулоасини тақдим этиш.

Корхона молиявий натижалари ва улар таркибидаги харажатлар ва даромадларни ҳисобга олинишини текширишдан ўтказиш давомида, давр харажатларини ҳам уларнинг гуруҳлари бўйича бирма-бир тегишли низом ва қонун хужжатлари аудит текширувидан ўтказилган.

Аудиторлар давр харажатлари ва хусусан бошқариш харажатлар ҳисобини корхона томонидан ҳисобга олиниши ҳамда улар бўйича берилган бухгалтерия проводкаларини тўғри акс эттирилганлигига алоҳида эътибор қаратганлар. Ушбу мақсадда корхона томонидан давр харажатларининг ҳар бир гуруҳи бўйича очилган синтетик ва аналитик ҳисобварақларнинг

мавжудлиги, шунинг билан биргаликда бу харажатларни тегишли счетларда акс эттирилиши ва счетлар корреспонденциясига алоҳида эътибор берилган.

Ана шу саволларга жавоб бериш учун аудиторлар томонидан қўйидаги режа тузилган.

Давр харажатлари хисоби аудитини ўтказиш режаси.

Текширилаётган корхона “Барчиной текстил” хусусий корхонаси;

Аудит ўтказиладиган давр *2012.26.03.дан 2012.06.04.гача*;

Одам-соат миҳдори 200;

Аудиторлик гурӯҳи раҳбари М.Салимов;

Аудиторлик гурӯҳи таркиби М.Салимов., Б.Ахмедов;

Т. р.	Олиб бориладиган ишлар режаси (вазифалар мажмуи)	Ўтказиш муддати	Ижрочилар	Изоҳ
1	2	3	4	5
1	Давр харажатларини тегишли бошланғич хужжатларда акс эттирилишини текширувдан ўтказиш	26.03 – 27.03	М.Салимов Б.Ахмедов	Иқтисодий субъект аудитининг режасига мувофиқ
2.	Давр харажатлари бўйича берилган бухгалтерия проводкаларини тўғрилигини текшириш	28.03 – 29.03	М.Салимов	Иқтисодий субъект аудитининг режасига мувофиқ
3	Сотиш харажатлари хисоби ва уларни хужжатларда расмийлаштирилишини текширувдан ўтказиш	30.03 – 1.04	Б.Ахмедов	Иқтисодий субъект аудитининг режасига мувофиқ
4	Маъмурий харажатларни хисоби ва хужжатларда акс эттирилишини текшириш	2.04-4.04	М.Салимов.	Текширилган санада
5	Бошқа операцион харажатларни хисобга олиниши ва хужжатлаштирилишини текшириш	5.04	Б.Ахмедов	Иқтисодий субъект аудитининг режасига мувофиқ

б	Давр харажатлари текшируви якуни бўйича оралиқ далолатнома тузиш	6.04	М.Салимов	Ишлаб чиқариш харажатлари аудитини ўтказишнинг якунида.
---	--	------	-----------	---

Аудиторлар текширув жараёнида давр харажатларининг ҳар бир гуруҳи бўйича тасдиқланган режа асосида ҳисоб маълумотларини изчил текширишдан ўтказишган.

Текшириш жараёнида корхона томонидан қабул қилинган ҳисоб сиёсати ва ушбу меъёрий хужжатда ҳисоб юритишнинг қайси шакли ва услубиётидан фойдаланиш лозимлигига эътибор берилгани холда, бошқариш харажатларини шаклланиши, шунингдек уларни ҳисобга олишда қўлланиладиган бошланғич ва йигма регистларнинг холати бирма-бир кўздан кечириб чиқилган.

Аудиторлар маъмурият биноси учун ҳисобланаётган амортизация ва уни ҳисоблаш усули ва нормаларига риоя этилишини текширганларида, корхона бухгалтерияси томонидан амортизация ҳисоблаш тўғри чизиқли усул асосида амалга оширилганлиги ҳамда бу борада камчиликлар йўклиги бўйича ўз хулосаларини билдирганлар.

Аудиторлар бошқарув аппарати ходимларининг иш ҳақларини ҳисобланиши, ундан ушланадиган турли хил ушланмалар ва даромад солиги ҳамда умумий иш ҳақи фондига нисбатан суғурта ва нафақа фондига ажратмаларни тўғри ҳисобланганлиги бўйича ҳам ўз иш қоғозларида тегишли қайдларни амалга оширишган. Бу харажатларни маъмурият ходимлари таркибига кўра амалга оширилган бўлиб, унда бошқариш ходимлари, ҳизматчилар ва ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи ва ундан ушланадиган турли хилдаги солдик ва ушланмалар алаҳида-алоҳида таҳлилий ҳисоб регистрларидан фойджаланилган холда амалга оширилган.

Корхонада сафар харажатлари учун сафар гувоҳномаларини берилиши, тўлдирилиши, китобларда қайд этилиши ва улар бўйича

хисоботларни топширилишини текширилганда камчилик ва хатолар аникланмаган.

Корхона раҳбари ва бош мухандисининг хизмат машиналари тегишли йўл варақалари асосида ишга чиққан ва уларга ёқилғи қуиши шахобчасм орқали кайдномалар асосида ёқилғилар бериб борилган ва бу ёқилғиларнинг сарфи уларнинг босиб ўтган масофалари бўйича меъёрларга тўғри келиши аникланган.

Аудиторлар текшириш якунига кўра бошқариш ҳаражатларини асосланганлиги ва уларнинг ҳисобини йўлга қўйилиганлигига доир қуидаги жадвал маълумотларини ўз далолатномаларида кўрсатганлар.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики ,аудиторлик текшируви якунига кўра бошқариш ҳаражатларини ҳисоб маълумотлари билан текширув маълумотлари ўртасида фарқ аникланмаган. Бу ўз навбатида корхонада ҳисоб тизими тўғри йўлга қўйилганлигидан далолат беради.

Умуман аудиторлик текшируви якунига кўра корхона томонидан бошқарув ҳаражатлари ҳисоби тўғри йўлга қўйилганлиги,ҳар бир ҳаражат элементи бўйича алоҳида-алоҳида аналитик ҳисобвараклар юритилганлиги,меъёрий хужжатлар тўлиқ ва ўз вақтида қайд этиб борилиши,шунингдек барча БХМС ва бухгалтерияга оид меъёрларга риоя этилганлиги текширув далолатномаси ҳамда хулосасида қайд этилган.

Шунга қарамасдан аудиторлар томонидан бошқарув ҳаражатларини такомиллаштириш бўйича таклифлар берилган бўлиб, бошқарув аппаратининг меҳнат ҳақи миқдорларини уларни рационализаторлик таклифлари ҳамда меҳнат интизомига риоя этишларига кўра белгилаш,шунинг билан биргаликда моддий манфаатдорликни кучайтириш чора тадбирлари кшрсатилган бўлиб бу масала тижорат сири сифатида корхона маъмурияти томонидан маълумот тарзида тақдим этилмади.

8-жадвал

“Барчиной текстил” хусусий корхонасида 2012 йилда амалга оширилган
бошқарув харажатларини аудит текшируви натижалари

№	Бошқарув харажатлари элементлари	Сумма хисоботда	Сумма текширишда	Фарқ (+;-)
1	Бошқарув ходимларига тегишли бўлган мөхнатга ҳақ тўлаш харажатлари	4652	4652	-
2	Бошқарув ходимларига тегишли ижтимоий суғурта ажратмалари	1163	1163	-
3	Хизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини саклаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари	1247	1247	-
4	Бошқарувнинг техник воситалари, алоқа ўзеллари, сигнализация воситалари, хисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини саклаш ҳамда уларга хизмат кўрсатиш харажатлари	559	559	-
5	Маъмурий аҳамиятга эга бўлган асосий воситаларни саклаш ва уларни тузатиш, шунингдек эскириш харажатлари	630	630	-
6	Бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар	540	540	-
	Жами	8791	8791	-

2.4. Хусусий сектор корхоналарида бошқарув харажатлари ҳисобини такомиллаштириш йўналишлари.

Жамиятнинг ҳар қандай тараққиёт босқичи мулк шакллари ва бошқариш тизими билан ўрганилади. Унинг натижалари маблағлар ҳисоби, уларни жойлашиши ва ташкил топиш манбалари бўйича таҳлил қилинади, натижада хўжалик юритувчи субъектларнинг асосий ва айланма маблағлари тўғрисида аниқ маълумотларга эришилади. Бундай маълумотларни бухгалтерия ҳисоби кўрсаткичларидан олиш имконияти юқоридир. Тарихга назар ташлар эканмиз, бу фан жамият тараққиётидаги ва давлатдаги сиёсий-иқтисодий ўзгаришлар туфайли доимо такомиллашиб, ривожланиб келганлигини гувоҳи бўламиз.

Республикамизда амалга оширилаётган иқтисодий ўзгаришлар, шу жумладан мулк шаклидаги ўзгаришлар бухгалтерия ҳисобини бугунги кун талабига мос келишини тақозо қилмоқда. Иқтисодий ислоҳотлар бухгалтерия ҳисобини соддалаштириш унинг назарий тизимидағи ўрнини мустаҳкамлашни, ҳисоб ва ҳисбот тизимини бугунги кун талабига мослаштиришни талаб қилмоқда.

Иқтисодий ислоҳотларнинг чуқурлашиб бориши, Ўзбекистон Республикасининг жаҳон иқтисодий тизимига интеграциялашуви, ўз навбатида, мавжуд қонунчилик базасини доимий равишда такомиллаштириб боришни, уни халқаро меъёрлар ва андозаларга мослаштириб боришни тақозо қиласи.

Халқаро андозалар талабларидан келиб чиққан холда, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисботини соддалаштирилган тизими, корхонанинг олиб бораётган фаолияти ва иқтисодий аҳволи түғрисида тўлиқ тасаввурни шакллантиришда ёрдам беради, бу эса ўз навбатида, бухгалтерия ҳужжатларини барча фойдаланувчиларга, жумладан, чет эл инвесторларига қулайлигини оширади.

Мамлакатимизда аста-секин бухгалтерия ҳисобининг миллий андозалари ишлаб чиқилмоқда. Бухгалтерия ҳисобининг миллий андозаларини ишлаб чиқишида, аввало, халқаро андозаларга мурожаат этилади. Бухгалтерия ҳисобининг халқаро андозалари халқаро бухгалтерия андозалари бўйича қўмита (ХБАБҚ) томонидан ишлаб чиқилади. Ушбу қўмита 1973 йилда тўққиз мамлакат, яъни Канада, Австрия, Германия, Франция, Япония, Мексика, Нидерландия, Буюк Британия ва АҚШнинг профессионал бухгалтерия тузилмалари томонидан таъсис этилган. Айни вақтга келиб мазкур ташкилот 30 дан ортиқ андозани ишлаб чиқди ва эълон қилди.

Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисботини халқаро талабларга мувофиқ ўзгартириш кейинги вақтларда Ўзбекистон учун тобора долзарб ишга айланмоқда. Бунга, биринчидан, халқаро бозорларда иш олиб борадиган компаниялар ўртасида муносиб муомала тили бўлишини талаб қилувчи жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши, иккинчидан, халқаро андозаларни чукур ўрганиш ва уларни мамлакатимиз амалиётида кенг қўлланиши зарурлиги сабаб бўлмоқда. Шу боисдан ҳам бухгалтерия ҳисобининг миллий андозаларини ишлаб чиқишида бевосита халқаро андозаларга таянмоқда.

Бухгалтерия ҳисобининг миллий андозаларини амалга киритиш зарурати асосан бухгалтерия ҳисобининг базавий қоидалари ва тамойилларини тушунтириш ва умумлаштириш, асосий тушунчаларни баён қилиш, у ёки бу бухгалтерия усулларини ҳисобга олган холда Ўзбекистон Республикасида ҳисобнинг ўзига хос хусусиятларини қўллашдан иборатdir.

Республикамизда бозор муносабатларига асосланган бухгалтерия ҳисоби ва ҳисботи тизимиға ўтиш бўйича ислоҳотлар олиб борилмоқда. Чунки халқаро стандартларга мос бухгалтерия ҳисоби, ҳисботи ва уларнинг тахлилисиз корхоналар фаолиятини ташкил этиш ва ривожлантириш мумкин эмас.

Мустақиллик йилларида республикамизда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисботини халқаро стандартлар даражасига чиқариш борасида талайгина ишлар қилиб келинмоқда. Молиявий ҳисботлар тизимидағи ўзгаришлар ҳисоб тизимида қўлланила бошлангани бўлди. Булардан ташқари бухгалтерия ҳисоби ва аудит бўйича миллий андозаларнинг ишлаб чиқилиши ва қабул қилиниши натижасида республикамизнинг бухгалтерия ҳисоби ва аудит тизимида қатор янгиланишлар содир бўлди. 1996 йил 30 августда қабул қилинган «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» ги Қонунга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси халқаро андозалари асосида бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларини ишлаб чиқди. Ҳозирги вақтда бизда бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларининг (БХМА) 22 та стандарти Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан тасдиқланган ва Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлигига рўйхатдан ўтган.

Бу БХМСлар асосида корхона ва ташкилотларда ҳисобишларини ташкил этиш мамлакатимизда фаолият олиббораётган иқтисодий субектлар ҳисобтизимини халқаро андозаларга олибчиқиши учун шарт-шароит яратади, чунки бизнинг мамлакатимизда қабул қилинган БХМСларнинг асоси халқаро бухгалтерия ҳисоби андозалари ҳисобланади.

Магистрлик диссертациясини ёзиш жараёнида олган назарий билимларимдан “А.Абдулбориев” хусусий корхонаси ҳисоб ишларини тахлил қилганимда, амалдаги меёрий хужжатлар корхонада бухгалтерия ҳисоби миллий андозаларини қўллаш орқали бухгалтерия ҳисоби ва ҳисботини юритиш учун ҳуқуқий ва меъёрий асос бўлиб хизмат қилганлигини кўрдим. Корхона томонидан барча бухгалтерияга оид

хужжатлар ва бу хужжатларда акс эттирилган хўжалик жараёнлари Республикаизда қабул қилинган миллий бухгалтерия андозалари асосида амалга оширилгани, корхона ўзхисобишиларини қонунчиликда белгиланган хуқуқий-меъёрий асоларга мос равишда олиб бораётганлигидан далолат беради.

Масалан № 21 БХМА бўйича барча ҳисоб дафтарлари очилиб, улар бўйича ўтказмалар ўз вақтида амалга оширилаётганлиги бунга яққол мисол бўлиши мумкин.

Ҳозирги шароитда бухгалтерия ҳисоби турли корхона, ташкилот раҳбарларига қуидаги масалаларни хал қилиш учун аҳборот етказиб беради ва унинг тўғрилиги учун кафолат беради:

1. Корхона фаолияти учун етарли ва зарур бўлган маблағлар ҳолатини (асосий ва айланма маблағлар) белгилаш учун аниқ маълумот беради.
2. Корхона маблағларини корхона фаолияти бўйича сарф қилинишини таъминлайди.
3. Ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, режа топширикларини бажарилишини назорат қиласида ва харажатларни камайтириш имкониятларини белгилайди, иқтисодий омилларни таҳлил қиласида.

Таъкидлаш керакки, бухгалтерия ҳисобини фақат аҳборот манбаи сифатида тан олиш, унинг кўрсаткичлари фақат “кирим-чиқим-қолдик” шаклида юритилади деб ҳисоблаш, бу бугунги кунда бухгалтерия ҳисоби ва назорат тизимига тўлиқ баҳо бермасликка олиб келади.

Проф. А.Сотволдиев томонидан таърифланишича “-бухгалтерия ҳисоби системаси аҳборот системаси ҳисобланиб, у ишлаб чиқариш ресурслари ва улардан фойдаланишнинг самарадорлиги тўғрисида тегишли молиявий аҳборотлар беради” – деб кўрсатилган.

Бизнинг фикримизча юқоридаги таърифнинг қанчалик устуворлиги юқори бўлмасин, унга қўшимча қилиб бухгалтерия ҳисобида маблағлар

холати ўрганилади ва уларнинг тўлиқлигини назорат қилинади дейишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Хусусий корхоналар ҳозирги кунда мамлакатимиз иқтисодиётида муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамия касб этгани холда, уларнинг тараққий этиши ва борган сари йириклишаб бориши бу соҳага янада эътиборни кучайтиришни талаб этади. Ҳозирги кунда хусусий сектор корхоналарининг аксарият қисми кичик бизнес субъектлари ҳисоблансада, улар йиллар ўтган сайин такомиллашиб, ўз фаолияти доирасини мутассил кенгайтириб бормоқда.

Бугунги куннинг энг долзарб муаммоларидан бири бу аҳолини бандлиги муаммосидир. Бу муаммони энг самарали хал қилиш йўлларидан бири эса бу биринчи ўринда кичик бизнес ва касаначиликни ривожлантириш ҳисобланади. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқкан холда шуни таъкидлаш жоизки, ҳар қандай хўжалик юритувчи субъектнинг тараққий этиши аввало шу субъектда ҳисоб ишлари қай даражадалиги билан чамбарчас боғлиқдир. Бунинг боиси субъект раҳбарияти томонидан қабул қилинадиган бошқарув қарорларининг маълумот базаси бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида юзага келади. Шундай экан хўжалик юритувчи субъектнинг тараққий этишида ҳисоб маълумотларининг ўзига хос ўрни яққол сезилиб туради.

Ҳозирги кунда жаҳонда давом этиб келаётган молиявий-иқтисодий инқироз шароитида ҳар бир корхона ёки ташкилот ўз фаолият турларидан келиб чиқкан холда муттасил равишда ишлаб чиқариш ва сотиш хажмини кенгайтириши, бунинг учун эса рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариши талаб этилади.

Бундай холларда ишлаб чиқариш ва сотиш режаларини қабул қилиш катта аҳамият касб этади. Чунки ана шундай бошқарув қарорлари асосида корхона фаолияти ташкил этилади. Бундан келиб чиқадики бошқарув қарорлари муҳим аҳамият касб этгани холда, бу қарорларни қабул қилиш ва уларнинг бажарилиши устидан назорат ўрнатиш бевосита бухгалтерия маълумотлари асосида амалга оширилади.

Бошқариш харажатларини оптимал даражада ташкил этиш ва унинг ҳисоби олдига қуйидаги вазифалар юклатилади

- 2 бошқарув харажатларини корхона фаолиятига мос равишда амалга оширишни таъминлаш ва улар устидан назорат ўрнатиш
- 3 бошқарувнинг ҳар бир бўғинида бундай фаолият харажатларини алоҳида таҳлилий ҳисоб регистлари орқали ҳисобга олинишини ташкил этиш
- 4 бошқарув ҳодимларининг моддий манфаатдорлигини рағбатлантириш бўйича чора тадбирлар ишлаб чиқиши
- 5 Ҳар бир ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнини такомиллаштириш бўйича бошқарув ходимлари томонидан берилган рационализаторлик таклифларини жорий қилишдан келган даромад микдоридан келиб чиқсан холда рағбатлантиришни амалга ошириш.
- 6 Корхона бухгалтерияси томонидан бошқариш харажатларини ўз вақтида ҳисобга олиш ва улар бўйича тўловларни белгиланган даврларда амалга оширишни таъминлаш
- 7 Бошқариш харажатларини камайтиш чора тадбирларини ишлаб чиқиши
- 8 Бошқарув ходимлари ишини такомиллаштириш учун уларни янги техника ва технологиялар билан қуроллантириш
- 9 Бошқарув ходимлари малакасини муттасил ошириббориши
- 10 Бошқариш харажатларини ҳар бир гурӯҳининг асосланганлигини таъминлаш учун, ҳар бир бу борада амалга оширилган сарф-харажатларни тегишли молиявий кўрсаткичлар асосида таҳлил қилишни йўлга қўйиши.

Юқоридаги бошқариш харажатларини ҳисобга олишнинг вазифаларидан келиб чиқсан холда шуни таъкидлаш лозимки, агар бу вазифаларни бажарилиши тўла амалга оширилса ҳар қандай корхона ёки ташкилотнинг барқарор ривожланиши таъминланади ва меҳнат коллективида ижобий муҳит яратилади, бу ўз навбатида корхонанинг

ҳамиқтисодий ҳам ижтимоий тараққий этишининг бош омили даражасига кўтарилади.

Хулоса ва таклифлар.

Жамиятнинг ҳар қандай тараққиёт босқичи мулк шакллари ва бошқариш тизими билан ўрганилади. Унинг натижалари маблағлар ҳисоби, уларни жойлашиши ва ташкил топиш манбалари бўйича таҳлил қилинади, натижада хўжалик юритувчи субъектларнинг асосий ва айланма маблағлари тўғрисида аниқ маълумотларга эришилади. Бундай маълумотларни бухгалтерия ҳисоби кўрсаткичларидан олиш имконияти юқоридир. Тарихга назар ташлар эканмиз, бу фан жамият тараққиётидаги ва давлатдаги сиёсий-иктисодий ўзгаришлар туфайли доимо такомиллашиб, ривожланиб келганлигини гувоҳи бўламиз.

Республикамизда амалга оширилаётган иқтисодий ўзгаришлар, шу жумладан мулк шаклидаги ўзгаришлар бухгалтерия ҳисобини бугунги кун талабига мос келишини тақозо қилмоқда. Иқтисодий ислоҳотлар бухгалтерия ҳисобини соддалаштириш унинг назарий тизимидаги ўрнини мустахкамлашни, ҳисоб ва ҳисбот тизимини бугунги кун талабига мослаштиришни талаб қилмоқда.

Ҳозирги кунда мамлакатимиз иқтисодиётининг мухим секторларидан бири бу албатта хусусий сектор ҳисобланади.

Ривожланишнинг ўзига хос ва ўзига мос йулини танлаган халқимиз - ўзининг миллий менталитети, қадриятлари ва анъаналарини ҳисобга олган холда, ижтимоий йуналтирилган бозор иқтисодиётига ўтиш, ҳукуқий-демократик давлат ва фуқаролик жамиятини қуриш йулини белгилаб олди. Бунда асосий устивор вазифа бозор ислоҳатларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштиришдан иборат бўлди.

Бу вазифаларни амалга ошириш учун даставвал, мамлакатимизда хусусий бизнес ва тадбиркорликка кенг йул очиш, меҳнат бозорининг амал қилишини такомиллаштириш, янги иш жойларини барпо этиш ва аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш бўйича фаол сиёsat юритиш даркор.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик билан шугулланиш аҳоли бандлиги ва ЯИМ ўсишининг муҳим манбаидир. Бугунги кунда ривожланган мамлакатлар аҳолисининг иш билан банд қисмининг 50-фоиздан ортиги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида банддир. Президентимиз ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожига ургу бериб, «...кичик бизнес ва тадбиркорлик яхши йулга қуйилса, айникса қишлоқ хўжалигидан бўшаган ишчи кучларини иш билан таъминлаш, махаллий хом-ашё, дехқончилик ва қурилиш ресурсларини қайта ишлашни такомиллаштириш, ички истеъмол бозорини, ҳалқ истеъмоли моллари ҳамда хизматлар билан таъминлаш каби долзарб муаммоларни бартараф этиш мумкин. шундай қиласлики, иқтисодиётимиз тизимида, аҳоли бандлигини таъминлашда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик етакчи кучга айлансин» -деб бежиз таъкидламаганлар.

Бугунги кунда давлатимиз томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий асослари яратилган ва такомиллаштирилиб борилмоқда. Анирок килиб айтадиган бўлсак, турли хил мулк шаклларининг тенглиги конститутцион тартибда белгиланиши ва шу асосда «Тадбиркорлик туғрисида»ги, қонуннинг қабул килиниши якка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти, микро фирмалар, кичик ва хусусий корхоналар ташкил этиш ҳамда уларни ривожлантиришнинг ҳуқуқий базаси сифатида ишбилармонлар учун кенг йул очиб берди. «Мулк тўғрисида»ги, «Давлат корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги, «Корхоналар тўғрисида»ги, «Тадбиркорлик фаолиятининг эркинлиги кафолатлари тўғрисида»ги қонунлар ва бошқа ҳуқуқий хужжатларнинг кучга киритилиши кичик бизнес ҳамда хусусий

тадбиркорликнинг ривожланиши учун зарур шароит яратилганинидан далолат беради.

Бундай тарзда кичик бизнисе ва айниқса хусусий сектор корхоналарини тараққий этишига очиб берилаётган кенг йўллардан асосий мақсад, мамлакат иқтисодиётини модернизациялаштириш ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни диверсификациялаш ҳисобланади. Бунинг оқибатида мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожланиши ҳамда халқнинг турмуш даражасини ошиб боришига имкон яратилади.

Хусусий сектор корхоналарида бухгалтерия ҳисобини мамлакатимизда қабул қилинган “Бухгалтерия тўғрисида”ги Қонун ва БХМСлар асосида ташкил этилиши бундай корхоналарда бошқарув қарорларини тўғри ва оптималь қабул қилишда асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Маълумки ҳар қандай корхонада асосий йўналтирувчи қарор ва фармойишларни бошқарув тизими томонидан қабул қилинади. Ана шундай экан бошқарув тизими ва унинг корхона ривожидаги ўрни бекиёс ҳисобланади.

Корхоналарда ишлаб чиқариш харажатларидан ташқари давр харажатлари, яъни маълум химсобот даврида ишлаб чиқаришга тааълуқли бўлмаган сотиш, бошқариш ҳамда турли хил бошқа операцион харажатлар, жумладан, моддий ёрдам, янги техникава технологияларни тажрибадан ўтказиш харажатлаври вам бошқашу каби давр харажатлари амалга оширилади, бундай харажатларсиз корхона фаолиятини ташкил этиш ва уни устидан бошқарувни амалга ошириш имконияти бўлмайди.

Умуман олганда давр харажатлари таркибидаги бошқарув харажатлари ва уларни ҳисобга олиниши, ҳамда бундай харажатларнинг самарадорлиги ва асосланганлиги корхонанинг келажагини белгилаб берувчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Бизга маълумки бошқарув харажатлари давр харажатлари таркибида ҳисобга олиниб, улар асосан қўйидагилардан ташкил топади;

- бошқарув ходимлариға тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- бошқарув ходимлариға тегишли ижтимоий сұғурта ажратмалари;
- хизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини саклаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари;
- хўжалик юритувчи субъект ва унинг таркибий бўлинмаларини ташкил этиш ва уларни бошқариш харажатлари;
- бошқарувнинг техник воситалари, алоқа ўзеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини саклаш ҳамда уларга хизмат кўрсатиш харажатлари;
  - ◆ ижара,хизматлар кўрсатилгани учун алоқа узеллариға ҳақ тлаш (АТС, уяли, йўлдош, пейжинг алоқа);
  - ◆ шаҳарлараро ва халқаро телефон сўзлашувлари учун белгиланган нормативлар доирасида ва улардан ортиқча ҳақ тўлаш;
  - ◆ маъмурий бошқарув эҳтиёжлари учун бинолар ва хоналар ижараси учун ҳақ тўлаш;
- маъмурий аҳамиятга эга бўлган асосий воситаларни сақлаш ва уларни тузатиш, шунингдек эскириш харажатлари;
- юқори ташкилотлар ва юридик шахслар бирлашмалар: вазирликлар, идоралар, уюшмалар, концернларга ва бошқа харажатларга ажратмалар;
- ходимларни ва ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган молмулкни мажбурий сұғурта қилиш;
- бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар;
- белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча миқдордаги вакиллик харажатлари;
- умумий овқатланиш корхоналари ва бошқаларга биноларни текин бериш ва коммунал хизматлар қийматига ҳақ тўлаш харажатлари;

- бевосита ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлмаган, табиатни муҳофаза қилиш аҳамиятига эга бўлган жамғармаларни сақлаш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ жорий харажатлар, шу жумладан йўл кўйиладиган нормалар доирасида ва улардан ортиқча ифлослантирувчи моддаларнинг атроф-мухитга чиқарилганлиги (ташланганлиги) учун тўловлар.

Юқорида кўрсатилган харажатларни корхона томонидан амалга оширилиши ва уларнинг асосланганлиги аввало бундай харажатларнинг умумий сотишдан олинган даромадга нисбати билан, яъни уларнинг бир бирлик миқдори қийматига қанча миқдорда сотишдан даромад олиниши билан баҳоланади ва ана шу кўрсаткич орқали бошқариш харажатларининг самарадорлиги ва асосланганлигини белгилаб беради.

Битирув малакавий ишни ёзиш жараёнида бошқариш харажатларини ҳисобга олиш, таҳлил қилиш ва аудит текширувларидан ўтказишнинг назарий асослари билан биргаликда “Барчиной текстил” корхонаси мисолида амалий кўникмаларни ҳам эгалладим. Ану шу ҳам назарий ҳам амалий билим ва кўникмаларимдан келиб чиқсан холда бошқарув харажатлари ҳисоби ва аудитини такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклифларни бермоқчиман.

1. бошқарув харажатлари таркибидаги маъмурият ходимлари меҳнат ҳақини ҳисоблашда уларнинг ташаббускорлиги, рационализаторлик қобилияти ҳамда меҳнат интизомига мувофиқ равишда иш ҳақи ҳисобланиши мақсадга мувофиқ
2. Бошқарувхаражатларини ҳисоби ҳар бир бундай харажатлар гурухлари бўйича алоҳида-алоҳида таҳлилий ҳисобрегистрларида олиб борилиши ва уларни жамланма реестрларда мужассамлаштирилиши ҳисобишларини ҳам тушунарли ҳам жамланма бўлишини таъминлайди
3. Бухгалтерия ҳисобини, жумладан бошқариш харажатлари ҳисобини замонавий бухгалтерия технологиялари (1-с бухгалтерия) асосида олиб

борилиши ва бунинг учун малакали кадрлар тайёрлашни амалга ошириш лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

- I. Конунлар, Фармонлар, Қарорлар ва меъёрий хужжатлар:
  1. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси. -Т.: Адолат, 1996.
  2. Ўзбекистон Республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Конуни. 1996 йил 30 августда тасдиқланган.
  3. Ўзбекистон Республикаси “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Конуни. Янги таҳрирда 2000 йил 26 майда 78-П-сон билан тасдиқланган.
  4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 фвралдаги 54-сонли “Махсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича ҳаражатлар таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби ҳақидаги Низом” ЎР ВМ нинг 2003 йил 11 июндаги 261, 16 июндаги 270, ва 15 октябрдаги 444 – сонли Қарорлари билан ўзгартириш ва қўшимчалар киритилган.
  5. Молиявий ҳисбот шаклларини тўлдириш қоидалари. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли буйруғи.
  6. 21-сонли “Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби ҳисобвараклар режаси ва уни қўллаш ҳақида йўриқнома” Ўзбекистон Республикаси БХМАси. 2002 йил 9 сентябрда 103-сон билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги

томонидан тасдиқланган ва 2002 йил 23 октябрда 1181-сон билан Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган.

7. 19-сонли “Инвентарлашни ташкил қилиш ва ўтказиш” Ўзбекистон Республикаси БХМАси. 1999 йил 19 октябрда ЭГ/17-19-2075-сон билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган ва 1999 йил 2 ноябрда 833-сон билан Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган.
8. 4-сонли “Товар-моддий заҳиралар” Ўзбекистон Республикаси БХМАси. 1998 йил 27 августда 44-сон билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган (2002 йил 20 ноябрда 486-1-сон билан ўзгартиришлар киритилган) ва 1998 йил 28 августда 486-сон билан Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган.
9. 1-сонли “Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот” Ўзбекистон Республикаси БХМАси. 1998 йил 26 июлда 474-сон билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган ва 1998 йил 14 августда Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган.
10. 1-сонли Ўзбекистон Республикаси “Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот” БХМАсига изоҳлар.
11. 3-сонли “Аудитни режалаштириш” Ўзбекистон Республикаси Аудитнинг миллий андозалари (AMA). 1999 йил 14 июнда 54-сон билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган ва 1999 йил 10 ноября 54-сон билан Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган.
12. 9-сонли “Аҳамиятлилик ва аудиторлик таваккалчилиги” Ўзбекистон Республикаси АМАси. 1999 йил 4 августда 63-сон билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган ва 1999 йил 3 сентябрда 63-сон билан Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган.
13. “Ишлаб чиқарилаётган ва сотилаётган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича қўшимча қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби тўғрисида йўриқнома” (ўзгартиришлар ва қўшимчалар билан). 2002 йил

23 январда 02/8-2-сон билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси томонидан тасдиқланган ва 2002 йил 15 апрелда 1123-сон билан Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган.

14. Ўзбекистон Республикаси Аудиторлик фаолиятининг миллий стандартлари. -Т.: ЎБАМА. 2003. - 84 б.
15. Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия хисобининг миллий стандартлари. -Т.: ЎБАМА. 2003. - 209 б.
16. Ўзбекистон Республикаси 21-сон БҲМС Счетлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома. -Т.: ЎБАМА. 2003.
17. Аудиторлар учун қўлланма. -Т.: ЎБАМА. 2005.
18. Международные стандарты аудита (уч. пос.) – Т.: USAID. 2002. - 192с.

II. Махсус адабиётлар:

19. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. - Т.: Ўзбекистон. 1993.
20. Каримов И.А. Иқтисодий ислоҳот масъулиятли босқич. – Т.: Ўзбекистон. 1999.
21. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. – Т.: Ўзбекистон. 2001.
22. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун қурашмоқ керак. – Т.: Ўзбекистон. 2002.
23. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маъмурий дунё билан ҳамкорлик йўли. – Т.: Ўзбекистон. 2003.
24. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. –Т.: Ўзбекистон, 2009 й.

III. Монографиялар, дарсликлар ва ўқув қўлланмалар:

25. Абдукаримов И.Т. Молиявий хисботни ўқиш ва таҳлил қилиш йўллари. -Т.: Иқтисодиёт ва хуқуқ дунёси нашриёт уйи. 1998.
26. Адамов Н.А. Бухгалтерский учет в строительстве. 2-е изд.-СПб.: Питер.

2004. – 672 с.

27. Адамс Роджер. Основы аудита: Учебник. Пер. с англ. Ю. Ариненко и др.; под. ред. Я.В. Соколова. – М.: Аудит: ЮНИТИ. 1995. – 398 с.
28. Акромов Э.А. Анализ финансового состояния предприятия: Уч. пособие. - Т.: 2001.
29. Алборов Р.А. Аудит в организациях промышленности, торговли и АПК. Учебн.-практ. пособие. – М.: Дело и Сервис. 1998.- 463 с.
30. Аудит. Ўқув қўлланма. 1-2 том. М.М. Тўлаходжаева ва Ф.Ф. Гуломоваларнинг умумий таҳрири остида. Т.: НАБИА Руз. 2004. 317 б.
39. Вохидов С.В., Ҳалқ хўжалигининг турли тармоқларида бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Т.:Мехнат, 1993. 21.Вохидов С.,-Вохидов Т. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисоби.Т.:ТДИУ, 2000.
40. Гадоев Э.Ф., Югай Л. Бухгалтерия ҳисоби: Саволлар ва жавоблар. Т.: «Иқтисодиёт ва хуқуқ дунёси» нашриёт уйи., 1996.
41. Каримов А. ва бошқалар. Бухгалтерия ҳисоби. Т. Шарқ НМАК.2004 й.
42. Мусаев ҲН. Ҳаражатлар таркиби ва унинг назорати. Иқтисод ва ҳисобот. №6: 1996.
43. Майдинов Э. Жаҳон андозаларига мос миллий дастур керак. Солик тўловчининг журнали №10-11. 2002.
44. Пардаев А.Х. Бошқарув ҳисоби тўғрисида умумий тушунча. Ҳаражатлар таркиби ва тафсифи. Ўқув-услубий материал. Т.:ДЖЁА. 2000.
45. Пардаев М.қ. Иқтисодий тахлил назарияси. Самарқанд. «Зарафшон», 2001.
46. Пардаев М.қ., Исроилов Б. Иқтисодий тахлил. 1-қисм.Т.:«Иқтисодиёт ва хуқуқдунёси уйи», 2001.
47. Санаев Н.С. Янги счетлар режаси бўйича қўлланма. Самарқанд:СИСИ,
48. Тўлаходжаева. М.М. Ўзбекистон Республикасида молиявий назорат тизими. Т.: Иқтисодиёт ва хуқуқ уйи. 1999 й
49. Умарова М., Эшбоев Қ, Ахмаджонов К. Бухгалтерия ҳисоби.Т.:

ЎАЖБНТ, 2004.

50. Қодирхонов С.Б., Жуманиёзов К.К., қодирхонов Н.С. Чет эл фирмаларида бошқарув ҳисобини юритиш асослари. Т.:1995.
51. Юлдашев С.Ш. Бухгалтерия ҳисобининг батафсил модули.Т.:1998.